
Transylvanian Hungarian pediatry anno 1500

based on the digital reconstruction of the monograph written by G. Váradi Lencsés (1530-1593) under the title „Six Books about the Entire Medicine – Ars medica”.

Gyermekcsékek való orvosságok anno 1500

Váradi Lencsés György (1530-1593), Egész orvosságról való könyv azaz Ars medica rekonstrukciója nyomán

Szabó T. Attila, Dr. biol., Tóth Kálmán Dr. med. ped.
Balatonfüred, Budapest
biodatlab.balatonfured@gmail.com, kalman.toth.dr@gmail.com

Initially submitted April 20. 2016; accepted for publication May 10, 2016

Abstract:

This paper has been compiled for the 90th birthday of Dr. LÖWY /DÁNIEL/ Károly – a legendary paediatrician of Kolozsvár /Cluj-Napoca, Romania/ (Löwy D. ed., 2015), and commemorate in the same time the 485th birthday of the author of first known Transylvanian Hungarian medical monograph, VÁRADY LENCSÉS György, as well (Szabó and Tóth 2015). Based on a database built from the digital reconstruction of the Lencsés manuscripts „Six Books about the Entire Medicine that is Ars medica” (Szabó and Biró 2000) the data regarding 16th century Hungarian children’s care practices have been compiled using the truncated search word „gyermekcs*”, i.e. „small child”. Round 340 such paediatric records have been found. These records were analyzed in following tables:

The distribution of the paediatric record according to different parts of the body (Tab.1.); the same, but more detailed for different organs (Tab. 2.); The plants recommended for children The plants recommended for children’s cure and care listed alphabetically (scientific and vernacular plant names). (Tab. 3.); The alphabetical list of the medicinal plant genera used in paediatrics and cited in the book (Tab. 4.); The alphabetical list of the Hungarian names of the medicinal plants used in paediatrics, including the number of mentioned uses. (Tab. 5).

keywords: History of Hungarian paediatrics, Ars medica, Lencsés György, Löwy Károly, Transylvania

kulcsszavak: korai magyar gyermekgyógyászat, Ars medica, Lencsés György, Löwy Károly, Erdély

Bevezető

Löwy Károly – írói nevén Dániel Károly – (sz. 1925.nov.24.), Kolozsvár legendás gyermekorvosa becsülte a gyakorlatban bevált népi gyógyászati tapasztalatokat. Ennek a közlésnek az első szerzője élénken emlékszik arra, amikor Kolozsvárott kislányának forró, már-már delíriumot súroló lázát kellett volna sürgősen levinni valamilyen erős gyógyszerrel. Löwy doktor – a maga sajátos modorában – hűmmögött egy kicsit, majd lényegét tekintve a következőket mondta. „*Ne kezdjük mégse ezzel. Anyuka hámozzon meg néhány krumplit, reszelje meg durva reszelővel, tegye azt egy zacskóba és kösse az egészét a gyermek talpára. Aztán holnap majd meglátjuk...*”

A „gyógyszer” hatott, a láz lement. Nyugodt volt az éjszakánk.

Cél

Közlésünk egyetlen célját belefoglaltuk a címbe. Célunk konkrét példákkal, receptekkel bemutatni a félezer éves erdélyi gyermekgyógyászatot. Az erdélyi magyar gyermekgyógyászat kezdeteit jelentő gyermekgyógyászati adatokat legjobb tudásunk szerint elsőként ez a közlemény rendszerezi a magyar orvoslás történetében. A cél érdekében egyikünk – a biológus – az adatokat szerkesztette egybe, másikunk – a gyermekorvos – arra tett kísérletet, hogy mai szemmel értelmezze és értékelje az egykori leírásokat.

Anyag

A bemutatására Várad Lencsés György (1530-1593), *Egész orvosságról való könyv azaz Ars medica* (Gyulafehérvár) eredeti nyomdai kéziratát, illetve a hiányos eredeti és az ugyancsak hiányos, de egymást kiegészítő másolatok alapján készült kézirat-rekonstrukció, pontosabban az ebből épített elektronikus adatbázis szolgált.

A félezer éves adatok (harmadlagos) forrása tehát az *Ars Medica Electronica* címen készült és mindeddig csak CD-formában közölt elektronikus adatbázis (Szabó és Biró 2000).

Lencsés György kéziratával sokan foglalkoztak, két elektronikus feldolgozása is készült. Ezekre a munkákra, illetve Lencsésnek a korabeli szász és magyar orvosláshoz való viszonyára az irodalomjegyzékben, illetve az ott hivatkozott irodalmak irodalomjegyzékeiben talál eligazítás az, aki a részletek iránt is érdeklődik (Melius 1578, Varjas 1943, Farczady és Szabó sen. 1961, Spielman és mts. 1976, Jakab és Bölcseki 1988, Szabó 1978/79, 2001, 2002, 2013 stb.). Aki a korabeli erdélyi gyógyítás történetébe szeretne bepillantani, annak itt most elsősorban Robert Offner két újabb magyar nyelvű munkájára szeretnők felhívni a figyelmet (Offner 2014, 2015). A magyar orvosi nyelv fejlődéstörténetében Lencsés György monografikus munkája a szó legszorosabb értelmében vett alapmű (Bösze és Szabó, szerk. 2013).

Módszer

Az adatbázisban elsőként a „gyermek” szóra kerestünk rá, csonkoltan (gyermek*). Az eredmény közel 650 adat volt a következő szerkezetben:

Gyermekcse, gyermekcsék, gyermekcsékben, gyermekcséken, gyermekcséket, gyermekcséknek, gyermekcsének, gyermekcsét, gyermekcsével,

Gyermek, gyermekből, gyermekded, gyermekdi, gyermeke, gyermekek, gyermekekben, gyermekeken, gyermekeket, gyermekeknek, gyermekben, gyermekestül, gyermeket, gyermeki, gyermeknek, gyermekre, gyermeksből, gyermektől,

Gyermekfogadásban, gyermekfogantatásban,

Gyermekhordozástól, gyermekhozó,

Gyermekszülésben, gyermekszülésnek, gyermekszülő,

Gyermektartó, gyermektartók, gyermektartónak, gyermektartót, gyermektartóval,

Gyermekvesztés, gyermekvesztésben, gyermekvesztések, gyermekvesztésnek, gyermekvesztésről, gyermekvesztéstől

Mivel ez az adatmennyiség terjedelmi korlátok és határidők miatt is kezelhetetlennek bizonyult, jelen közlésben csak a kimondottan kisgyermekekre, **gyermekcsék**re vonatkozó gyógyászati javallatok bemutatására, és lényegében csak adatközlésre szorítkozunk. Az adatok alapos értelmezése egy következő tanulmány feladata.

Az itt feldolgozott adatbázisban 339 rekordban szerepel a „gyermekcse” a fentebb már jelzett 9 ragozott formában: **gyermekcse, gyermekcsék, gyermekcsékben, gyermekcséken, gyermekcséket, gyermekcséknek, gyermekcsének, gyermekcsét, gyermekcsével.**

Az AMED adatbázisban egy rekord a kézirat egy információs egysége (mondata), úgy, ahogy ezeket az egységeket közel félezer esztendeje kb. 1550 és 1593 között maga a szerző, Várad Lencsés György strukturálta. Pontosabban szólva Lencsés (egy csillagos receptek) és követői (több csillagos receptek – de ilyenek a „gyermekcsék”-kel kapcsolatban nincsenek) strukturálták a XVI-XVIII. században.

A 2000-ben közölt és itt bemutatott „gyermekcse” adatok teljes szerkezete a következő:

Kötet cím – pl. EMBERI TESTNEK BETEGSÉGIRÓL VALÓ ORVOSSÁGOK

Fejezetcím – pl. AZ FŐRŐL

Magyar alfejezet címe – pl. AGYVELŐRŐL

Magyar témacím – pl. [MOZGÁSNAK ÉS ÉRZÉKENYSÉGNEK BETEGSÉGÉRŐL]

Magyar betegségneve – pl. **Kórságütről és -törésről**

Latin betegségneve – pl. *Epilepsia, Sacer morbus, Hercule, Comitialis*

Szélcím – pl /betegségnek/ Jelei

Csoportcím: Gyermekcséknek

Receptszám: *4246

Recept /v. leírás/ helye a munkában – pl. V.21a azaz az ötödik kötet 21. lapjának rectója

A jelen közlésben a minden adat esetében ismétlődő csoportcímet (Gyermekcséknek) terjedelmi okokból töröltük, az együvé tartozó (ugyan abban a kötetben, fejezetben, alfejezetben stb.) lévő adatok pedig a legalacsonyabb rangú közös cím alatt és kivastagított sorszámokkal szerepelnek.

Eredmények

A monográfia első, az „Emberi testnek betegségeiről való orvosságok” címet viselő kötetében a „Gyermekcséknek ...” csoportcím alatt szereplő, tehát kimondottan gyermekgyógyászati adatok szerkezete és mennyisége a következő képet mutatja (1. és 2. Táblázat)

1. Táblázat

A „gyermekcse*” kulcsszó alatt felbukkanó gyermekgyógyászati adatok megoszlása Váradí Lencsés György (1577k) írt „Egész orvosságról való könyv azaz Ars medica” c, monografikus munkájában testrészek szerint összesítve

Kötet	Fejezet	Alfejezet	Adatszám
I.	A fő		173
		Agyvelő	47
		Szem	17
		Fül	13
		Orr	49
		Száj	15
		Fog	14
		Nyelv	5
		Torok	3
	/Test/		132
		Tüdő	17
		Szív	6
		Gyomor	66
		Bél	6
		Alfél	2
		/végbélnyílás/	
		Vesék	5
		Bél körül való	6
		hártyák	
		Köldök	1
		/Víz/hólyag	8
		Szeméremtest	15
	/Végtag/		8
		Izek /izületek/	4
		Kéz, láb, köröm	4
II.	Test ékesítése		17
		Korpa, var, kosz	2
		Tetű, serke	1
		Orca /arc/	8
		Ajak	6

III.	Forróságok, Hideglelés		1
		Forróbetegség, hideglelés	1
V.	Dagadások Törések. Sebek		5
		Dagadások	1
		Csontok, Sebek	4
	Mindösszesen		336

2. Táblázat

A „gyermekcse*” kulcsszó alatt felbukkanó gyermekgyógyászati adatok mennyiségi megoszlása Váradi Lencsés György (1577k) írt „Egész orvosságról való könyv azaz Ars medica” c, monografikus munkájának digitális rekonstrukciójában, részletezve.

Kötet	Fejezet. Alfejezet	Téma	Korabeli betegségnevek (magyar és latin)	Adatszám	Megjegyzés
I.	A fő				
	Agyvelő			47	
		Főnek fájásáról		4	
			Hévségből való főfájás	4	
		Álomról		12	
			Álomserkentő	7	
			Ha retteg álmában	3	
			Ha igen ásít	1	
			Hogy ne sírjon	1	
		Mozgásnak betegsége		30	
			<i>Epilepsia</i>	1	
			Nyáltól	29	
		Gutaütés (Apoplexia)		1	
			Egy tagnak gutaütése <i>Paraplexia</i>	1	
	Szem			17	
		Szemnek fájása	Kecskehályog <i>Aegilops</i>	17	
	Fül			13	
		Fül mellett való kelevény	<i>Parotides</i>	13	
	Orr			49	
		Orrvérzés		4	
		Orrdugulás		4	
		Nátha	<i>Koryza, Granedo</i>	36	
		Püsszögés	<i>Sternutatio</i>	5	
	Száj			15	
		Szájban való hév fakadozás	Aphtae, Alcola	14	
		Szájban való apró		1	

		fakadozás			
	Fog			14	
		Fogfájás	Odontalgia <i>Dentium dolor</i>	2	
		Foga hogy keljen	Odontophia, <i>Dentatio</i>	2	
		Fog iny megkelése	Phlegmon, Parulis	10	
	Nyelv			5	
		Dagadása	Parasinanche	5	
	Torok			3	
		Dagadása	Parasinanche	3	
	Tüdő			17	
		Hurut (Horut)	Tussis	15	
		Fulladozás, lebegés	Sphyma	2	
	Szív				
		Szívreszketés, Dobogás, nyilallás	Tremor, Palpitatio, Punctio	5	
	/Csöcs/	Gyermekcse vizelet		1	Gyermekgyógy?
	Gyomor			66	
		Székrekedés, hasmenés	Colica		
		Bántása, csuklása	Ligmos, Singultus	5	
		Émelygés, okádás	Nausea, Vomitus	8	
		Has menése			
		Székrekedés	Dejectio tarda	16	
		Hasrágás	Ileus, Torsio, Volvulus	5	
		Hasfájás		10	Öregeknek is!
		Hasnak menése Fosás; Olvadás	Diarrhoea, Alui profluvium	5	
		Véres hasmenés		8	
		Erőtlenségről Has nyálás menése	Tenesmon, Tensio	9	
	Bél	Giliszta belekben			
		Apróféle giliszta (gömbolyú)	Ascarides	6	
	Alfél /végbélnyílás/			2	
		Alfélben való süly		2	
	Vesék			5	
		Kő /homok/	Arena, Calculus	5	
	Bél körül való hártyák			6	
		Megszakadása	Peritonium siphae	6	
	Köldök			1	
		Dagadása	Tumor ventris	1	
	/Víz/hólyag			8	
		Kő		1	
		Vizelet			
		Nehezen menése	Dissuria, Angustia, Difficultas	7	
	Szeméremtest			15	

		Tüzesülése	Inflamatio	15	
	Izek /izületek/			4	
		Csipő		4	
	Kéz, láb, köröm			4	
	Korpa, var, kosz			2	
	Tetű, serke			1	
	Orca /arc/			8	
		Hogy fényes legyen		3	
		Fakadéka, megrúdulása	Ulcera, Morphaea	5	
	Ajak			6	
		Repedezése		6	
	Forróbetegség, hideglelés		Febris	1	
		Mindenféle hideglelés (gyermeki)	Hectica puerorum	1	
	Dagadások			1	
		Gelyva dagadása Pokolvar	Carbunculus anthrax, Ignis persicus, Struma	1	
	Csontok			4	
		Izből való kiesése	Exarthrima, Exarticulatio	1	
		Nyakcsont kiesése	Spondilia	3	
	ÖSSZESEN			336	

Gyermekcsékek való erdélyi orvosságok anno 1500 – egy erdélyi gyermekgyógyász szemével anno 2000

Csak megilletődve lehet 2015-ben olvasni Váradi Lencsés Györgynek (1530-1593) az *Egész orvosságról való könyv azaz Ars medica* című 1575 táján Erdélyben véglegesített munkáját, hiszen minden bizonnyal ez a legelső magyar nyelvű orvosi könyv, melyben a leírt betegségek és kezelésük kapcsán folyamatos utalások történnek a "gyermekcsékre", a megbetegedések gyermekkori sajátosságaira.

Mai tudásunk szerint ez az első magyar nyelvű gyermekgyógyászat, az első olyan könyv, amelyik – Lencsés szóhasználatát követve – a „*gyermeki betegségekkel*” külön is foglalkozik.

Megtisztelő, hogy ezzel a tanulmánnyal a 90 éves Dr.Löwy Károlyt, szülővárosunk köztisztviselőben álló és nagy szeretetnek örvendő gyermekorvosát köszönhetjük. Löwy doktor a jelen tanulmány egyik (gyermekorvos) társszerzőjének is gyermekorvosa volt az 50-es évek végén, a 60-as évek elején, a kolozsvári Mócok útján lévő körzeti orvosi rendelőben; már nem is olyan fiatal orvosként kezelte a kamasz „nagyfiút”.... sok dolga nem volt vele. Egyszer, amikor a jelen sorok írója otthon betegen feküdt – eléggé alélt állapotban – teljesen váratlanul megtelt a szoba 8-10 orvostanhallgatóval, élükön Löwy doktor úrral. Jól megvizsgálták. mert hát a kanyaró már akkor se volt mindennapos betegség, de látni és tudni kellett azért ezt akkor minden orvostanhallgatónak. A vizsgálat után áhítattal hallgatták a

Doktor Úr magyarázatát. Így voltunk mi akkor, mai gyermekorvosok betegként egyetemi demonstrációs alanyok is.

Alig telt el egy fél évszázad és ma már kanyarót aligha lát tanulmányai alatt egy orvostanhallgató.

Mi mindent láthattak volna egy fél évezreddel ezelőtt?

* * *

Lencsés György is sokat látott bizonyosan. Nem volt ugyan diplomás orvos, de sejtjük róla, hogy kora legjobb magyar orvostától, Vesalius Padovai Iskoláját is megjárta Kőrösi Fraxinus Gáspártól is tanulhatott és munkájában a korabeli Európa egyik legjobb orvosát, a párizsi Jean Fernelt követte (Szabó 2013). Nem kétséges, hogy – munkáját tekintve – minden mai orvos legalábbis egyenrangú kollegája volt. Igaz „csak Gyakorlati Gyógyító”. Itt idézett munkájából a korabeli orvoslás mikéntjére, gyógyszereire és módszereire látunk rá, a betegségek gyakoriságára és az akkori orvostudomány szintjére is következtethetünk.

Lencsés könyvében a betegségeket anatómiai régiók szerint osztályozza, fentről lefele, a fejtől a végtagok felé haladva (nemhiába volt Vesalius kortársa és közvetve tanítványa is). Kezdi „Az Fő”-vel: agyvelő, szem, fül, orr, száj, fogak, íny; folytatja a nyakkal („Az Torokról”) és hald lefele a testen (Tüdőről, Derékről, Szívről, Mellről, Gyomorról, Májról Lépről, Belekről, Vesék betegségeiről, Az bél körül való hártának (hashártya) megszakadásáról, Az köldökről (dagadás), Az hólyagról és abban lévő kőről, A vizeletről és annak nehezen menéséről, Az szeméremtestnek tökiről, Az szeméremtestnek tüzesüléséről, Az ízekről, A köszvénynek különbségeiről, A csípőiről az gyermekcséknek stb.

Külön tárgyalja a végtagokat (kéz, láb, köröm, inak) és a „gyermeki betegségek”-et, de kitér a gyermekek „testének ékesítésére való orvosságok”-ra is; beszél a hajról, szőréről, az orcán lévő fakadékokról, az orca bőrének megrútlásáról, arról, hogy mit kell tenni, hogy a gyermekcse arca „fényes legyen”, vagy ha ajakai megrepednek.

Leírásokat és recepteket ad a gyermekek lázas állapotának („forróságok” „hideglelés”) kezelésére, a „dagadások” és sebek (pl. a”pokolvar”) ellátására, a mainál bizonyára sokkal gyakrabban előforduló „golyvának dagadására”(struma). Végül kézikönyvének a „Fegyver avagy egyéb mia/tt/ lett sebekről és csontbeli nyavalyákról” írott V. könyvben a gyermekek esetében is gyakran előforduló ficamok (csontnak az ízből kiesése, exarticulatio), és a „nyakcsont helyéből kiesés”-e (spondilia) esetén alkalmazandó gyógymódok is szóba kerülnek.

Sejthető, hogy a betegségek ilyen bő és teljesnek tűnő felsorolása egyrészt az akkori szükségletet elégítette ki, másrészt a korántsem elhanyagolható tudásszintet is tükrözi.

Lencsés gyakran próbálja magyarázni a betegség keletkezésének okát-módját – mai szóval a kórereditét, etiológiáját is. Ezen a téren azonban nagyon nehéz dolga van, hiszen akkortájt a tágabban vett kórokozókról (baktériumok, vírusok, gombák, anyagcserét érintő, hormonális és immunológiai zavarok) – tehát a betegségek valódi okairól – még semmit sem tudtak. Ezért magyarázatai mai szemmel gyakran megmosolyogtatóak ... de vannak ma is meglepően időszerű vélekedései is.

Általában elmondható, hogy a betegségeket jellemzően tünetileg kezelte és nem etiológiailag – hiszen a kóreredit többségében ismeretlen volt. Egyébként a beteget meg az orvost akkor is elsősorban a panaszok és a tünetek megszüntetése – a „gyógyítás” – érdekelte (és érdekli ma is). Ez volt a cél. Erre viszont meglepően nagy gyógyszerkészletet ismertet Lencsés. Ez a „patika” főleg gyógynövényekből áll, de sok van benne élelmiszerekből – anyatej, különböző állatok tejei, méz, tojás, zsír, szalonna, ecet, bor, különböző gabonamagvak és korpáik, főzeteik, ázalékuk – de van itt agyag, gyanta (mastix), különböző

állatok szervei, ürüléke, vizelete (akár "férfi gyermekcse" vizelete is), melyeknek gyógyhatást tulajdonítottak.

A "gyógyszerformák", és alkalmazási módozataik is változatosak voltak: főzetek, zúzalékok, vizes borogatások, kenőcsök, szájon át adagolt teák, (de használták ezeket borogatások formájában is),összegyűrt bogyócskák, labdacso (nagyságuk a gyermek méretéhez igazítva általában „bagolyborsónyi”). Ezeket szájon keresztül, és külsőleg adagolták kenőcsök, borogatások, flastromok formájában (a flastromok leginkább a mai párákötések megfelelői). De voltak csapok is, melyek megfelelnek a mai végbélkúpoknak, stb.

Figyelemre méltóak az életmódra vonatkozó, a gyógyítást elősegítő, vagy betegségmegelőző tanácsok (mai szóval élve életvezetési útmutatók). Ítézzünk néhányat ízelítőül:

„Az álomról és álmatlanságról”: „Az gyermekcsének rettegése álmában attól vagy, hogyha sok hitvány tejet szopott, mert annak az füsti megyen föl az agya velejére és az rettegetti, azért az gyermeket föl kell venni ágyából és széjjel kell hordozni, hogy az tej alászálljon az gyomrából.Azután végy fél kalán mézet igen tisztát, és add meg az gyermeknek enni, mert ez alányomja az tejet az gyomrából.Csapot is csinálj mézből az alfelébe, mert az alávonza az hitvány tejet.” Gyermeket ma is meg lehet nyugtatni anyával, mézzel!

Vagy egy másik példát „Az ízokról....köszvénynek különbségiről....csípőiről gyermekcsének.....”: „Kisgyermeknek gyakorta megsebesedik csípője és tompora bőre is elhámol az vizeletitől és ganéjától, mivelhogy pólyába vagy betakarva. Azért először azt szépen meg kell tisztítani, ha valami rútság rajta, azután csak rózsavizzel avagy rózsaoaljjal, avagy tejjel kell kenni és mosni.”

Tudjuk, hogy a rózsavíz antiszeptikus, gyulladáscsökkentő, hidratáló és bőrnyugtató hatású, antioxidáns, flavonoid, cink, B3, C, D, E vitamin tartalmának köszönhetően. Az sem elhanyagolható, hogy a szennyezett testrészt ezzel mosni, tisztítani kell.

Es végezetül álljon itt egy harmadik példa a „Nyáltól” való /megfázásos, meghülés/ betegségek kapcsán: „Ha az gyermekeken ez nyavalya vagy, nem szükség mindjárt orvoslani, mert az természet öbennök naponként az melegséget és szárazságot öregbítvén és az ételben mértékletesben élvén, gyakorta az nyavalya megszűnik.....”

A gyakorló gyermekorvos sokszor ma sem adhatna jobb tanácsot!

„Azért szükség, hogy az dajka jó eledellekkel éljen, ha az gyermek az csecstől még el nem választott. Étel előtt pedig dolgot tegyen az dajka /azaz ürítse ki a székletét!/, férfúival való közösléstől távol legyen, mert attól az teje megvész és savóssá leszen és havivérfolyást indít. Éljen ezért oly étkekkel, az ki melegít és szárazságot, hogy az teje meleg és vékony legyen.” Ez egy mai értelemben vett életviteli tanács, minden szoptató asszony számára. És ne feledjük: Lencsés György udvari ember volt, főurak asszonyainak, gyermekeinek egészségére viselt gondot – ebben a körben pedig általában dajkák szoptattak.

Az „Egész orvosságról való könyv azaz Ars medica” gyermekgyógyászati vonatkozásainak részletes tartalmi és nyelvi elemzése messze meghaladja egy ilyen adatközlés kereteit; további tanulmányokat igényel majd. De az itt közölt számszerű adatok (1. táblázat), a részletezett adatok magyar és latin betegségnevei (2. táblázat), és főként az „Adatközlés” rész leírásai és receptjei vélhetőleg minden olvasót meggyőzhetnek arról, hogy:

1. Az 1500-as évek erdélyi magyar gyermekgyógyászata a maga korában meglepően gazdag és korszerű volt;

2. Uralkodóan ésszerű is – babonás elemeket csak elvétve találunk a javallatok között ... ami távolról sem volt jellemző az ebben a korban született hasonló más nyelvű művekre;
3. A helyesírási sajátosságoktól és hangjelölési sajátosságoktól eltekintve (melyeket az adatközlés másodlagos forrásául használt digitális rekonstrukció „kisimított”, egységesített) nyelvezetében meglepően kiforrott és szinte teljesen érthető a mai olvasó számára. Sokkal érthetőbb, mint egy angol vagy német számára a hasonló korú „orvosi szakszövegek”.

Gyermekcséknek való erdélyi gyógynövények anno 1500 – egy erdélyi botanikus szemével anno 2000

A 3-6. táblázatokban összefoglaltuk a Lencsés György és követői által az „Egész orvosságról való könyv azaz *Ars medica*” (1577k.) digitális rekonstrukciójában (*Ars medica electronica* 2000) a gyermekek gyógyítására javallott növények receptekben való gyakoriságát a botanikai nemzetségnevek és XVI. századi magyar nevek feltüntetésével. (Itt a vastagon szedett nevek ma is elismert gyógynövényeket, az aláhúzottal mérgező növényeket jeleznek. 3. tab.); közöljük a a gyermekek gyógyítására javallott növények mai latin nemzetségneveinek és betűrendes jegyzékét (4. tab.) és végül ezeket az adatokat a korabeli magyar növénynevek betűrendjében is megadjuk, ugyancsak a korabeli felhasználás gyakoriságának feltüntetésével.

Ezekhez a táblázatokhoz itt most nem fűzünk jegyzeteket, magyarázatokat, kommentárokat, hiszen a nevek és a számok beszélnek a XVI. századi, európai fejlődésének horizontján lévő Erdély gazdag gyógynövény-ismeretéről.

3. táblázat

Lencsés György és követői által az „Egész orvosságról való könyv azaz *Ars medica*” (1577k.) digitális rekonstrukciójában (*Ars medica electronica* 2000) a gyermekek gyógyítására javallott növények receptekben való gyakoriságát a botanikai nemzetségnevek és XVI. századi magyar nevek feltüntetésével. A vastagon szedett nevek ma is elismert gyógynövényeket, az aláhúzottak mérgező növényeket jeleznek. A kérdőjel az adattal kapcsolatos bizonytalanságok lehetőségére utal.

38 Rosa Rózsa
23 Vitis Bor

16 *Vicia faba* Bab
15 *Matricaria cham.* Székfű
14 *Carum* Kömény
14 *Amygdalus* Mondola
13 *Crocus* Sáfrán/y
11 *Mentha* Menta
10 *Plantago* Útifű

9 *Commiphora* Tömjén
9 *Cinnamomum cam.* Kámfor
9 *Artemisia* Üröm
8 *Viola* Viola

8 Anethum Kapor

7 *Saccharum* Nádméz
7 *Malva* Málva
7 *Linum usit. Len*
6 *Ruta grav. Ruta*
5 *Triticum* Búza/liszt/olaj
5 *Parietaria* Köröntőfű
5 *Papaver somn.* Mák
5 *Melilotus* ?Sárkerep
5 *Hordeum* Árpa
5 *Cucurbita* Tök
5 *Commiphora* Mirha

4 *Verbascum*? Ökörfark
4 *Laurus* Babér

4 Lactuca Saláta

4 *Hedera* Borostyán
4 *Gossypium* Gyapot
4 *Ficus* Füge
4 *Allium* Hagyma
3 *Zingiber* Gyömbér
3 *Satureja* Csombor
3 *Papaver* Opium
3 *Origanum vulg.* F.gyopár
3 *Eryngium*? Macskatövis
3 *Cicer* Bagolyborsó
2 *Valeriana* Bécsifű
2 *Stachys* Bakfű
2 *Sinapis* Mustár
2 *Sempervivum*? Fülbeeresztő

2 *Saxifraga* vö. kőrontófű
 2 **Rubus Szeder**
 2 *Quercus* Cserfa
 2 *Prunus* Kőkönyv
 2 *Petroselinum* Petrezselyem
 2 *Paeonia* Basarózsza
 2 **Origanum mai. Majoranna**
 2 *Nuphar* Vízitök
 2 *Lens* Lencse
 2 **Hyssopus Isóp/izsóp**
 2 *Helleborus*? *Polyg.*? Hunyor
 2 *Glyceria* Isten kásája
 2 **Ephedra Tengeriszőlő**
 2 *Delphinium*? Szarkaláb
 2 **Citrus Citrom, citvart**
 2 *Cheiranthus* Sárgaviola
 2 *Ballota*? Peszerce/kis/fekete
 2 **Avena Zab**
 2 *Artemisia* Fejérüröm
 2 *Aloe* Aloes
 2 *Allium cep.* Vöröshagyma

1 receptben fordultak elő:

Viscum Cserefagyöngy
Vicia? Keserű bab
Viburnum Galna
Verbena off. Szaporafű
Tussilago Martilapu
Trigonella Fenum grecum
Tilia Hársfa
Thymus Kakukkfű
Tanacetum Varadics
Sylibum? Fejértövis
Stellaria Tikhúr
Stachys? Tisztesfű
Secale Rozs
Sambucus Bodza/fái
Salvia of. Zsálya
Ruscus? Ökörnyelv
Ruscus hyp. Lónyelvűfű
Raphanus Retek
Punica Pomagránát
Polypodium? Páprád
Polygonum pers. Bolhafű
Pisum Borsószem *
Picea+Pinus Fenyőfa/enyve
Oenanthe? Apiom
Ocimum Bazsalikom
Nigella Szerecsenkömény
Myristica frag. Szerecsendió
Morus Fáieper
Momordica Momordica
Mathiola Kékvioła
Malus Alma*
Lithospermum? Madárköles
Lavandula Spicanard

Lavandula Levendula
Iris Kékliliom/olaj
Inula Örvény/levél
Glycyrrhiza Liquiricia
Dictamnus Ezerjófű
Dianthus Szekfű
Cydonia Birsalma
Cyclamen? Disznókenyér
Convolvulus
 Folyófü/fehérvirágú
Convallaria Gyöngyvirág
Conium Bűrök
Citrus aur. Narancs
Cinnamomum arom. C. cas.
 Fahéj
Centaurium? Földepéje
Carthamus Vadsáfrán
Cannabis Kender
Brassica ol. Vöröskáposzta

Borrago Borizűfű
Beta vulg. Vöröscékla
Artemisia abrot. Istenfája
Arctium Keserűlapu
Allium sat Foghagyma (!)
Agrostemma Konkoly
Adiantum Venusz-asszony haja
Acacia Gumi arabicum

4. táblázat

Lencsés György és követői által az „Egész orvosságról való könyv azaz *Ars medica*” (1577k.) digitális rekonstrukciójában (*Ars medica electronica* 2000) a gyermekek gyógyítására javallott növények mai latin nemzetségneveinek és XVI. századi magyar neveinek betűrendes jegyzéke

<i>Acacia</i> Gumi arabicum	1	<i>Cydonia</i> Birsalma/felső héjja	1
<i>Adiantum</i> Venusz-asszony haja	1	<i>Delphinium?</i> Szarkaláb/víz	2
<i>Agrostemma</i> Konkoly	1	<i>Dianthus</i> Szekfű	1
<i>Allium cep.</i> Vöröshagyma	2	<i>Dictamnus</i> Ezerjófű	1
<i>Allium</i> Hagyma	4	<i>Ephedra</i> Tengeriszőlő	2
<i>Allium sat</i> Foghagyma (!)	1	<i>Eryngium?</i> Macskatövis	3
<i>Aloe</i> Aloes	2	<i>Ficus</i> Füge	4
<i>Amygdalus</i> Mondola	14	<i>Glyceria</i> Isten kásája	2
<i>Anethum</i> Kapor	8	<i>Glycyrrhiza</i> Liquiricia	1
<i>Arctium</i> Keserűlapu	1	<i>Gossypium</i> Gyapot	4
<i>Artemisia abrot.</i> Istenfája/víz	1	<i>Hedera</i> Borostyán	4
<i>Artemisia</i> Fejérüröm	2	<i>Helleborus ?</i> Hunyor	2
<i>Artemisia</i> Üröm/fejér/fekete	9	<i>Hordeum</i> Árpa	5
<i>Avena</i> Zab/szalma/liszt	2	<i>Hyssopus</i> Isóp/izsóp	2
<i>Ballota?</i> Peszrce/kis/fekete	2	<i>Inula</i> Örvény/levél	1
<i>Beta vulg.</i> Vöröscékla	1	<i>Iris</i> Kékliliom/olaj	1
<i>Borrago</i> Borízűfű	1	<i>Lactuca</i> Saláta	4
<i>Brassica ol.</i> Vöröskáposzta	1	<i>Laurus</i> Babér vö. laurus	4
<i>Cannabis</i> Kender/mag	1	<i>Lavandula</i> Levendula/víz	1
<i>Carthamus</i> Sáfrán/vad	1	<i>Lavandula</i> Spicanard	3
<i>Carthamus</i> Vadsáfrán	1	<i>Lens</i> Lencse	2
<i>Carum</i> Kömény/mag/gyökér/víz	14	<i>Linum usit.</i> Len	7
<i>Centaurium?</i> Földepeje/fű	1	<i>Lithospermum?</i> Madárköles	1
<i>Cheiranthus</i> Sárgaviola	2	<i>Maiorana</i> Majoranna	2
<i>Cicer</i> Bagolyborsó	3*	<i>Malus</i> Alma*	1
<i>Cinnamomum arom.</i> <i>C. cas.</i> Fahéj	1	<i>Malva</i> Málva, mályva	7
<i>Cinnamomum camf.</i> Kámfor	9	<i>Mathiola</i> Kékviola	1
<i>Citrus aur.</i> Narancs/héj	1	<i>Matricaria cham.</i> Székfű	15
<i>Citrus</i> Citrom, citvart	2	<i>Melilotus ?</i> Sárkerep	5
<i>Commiphora</i> Mirha	5	<i>Mentha</i> Menta	11
<i>Commiphora</i> Tömjén	9	<i>Momordica</i> Momordica	1
<i>Conium</i> Bűrök	1	<i>Morus</i> Fáieper	1
<i>Convallaria</i> Gyöngyvirág	1	<i>Myristica frag.</i> Szerecsendió	1
<i>Convolvulus</i> Folyófü/fehérvirágú	1	<i>Nigella</i> Szerecsenkömény	1
<i>Crocus</i> Sáfrán/y	13	<i>Nuphar</i> Vízitök	2
<i>Cucurbita</i> Tök/víz/olaj	5	<i>Ocimum</i> Bazsalikom	1
<i>Cyclamen?</i> Disznókenyérű	1	<i>Oenanthe?</i> Apiom/vizi	1

<i>Origanum vulg</i> Feketeagyopár	3	<i>Sinapis</i> Mustár	2
<i>Paeonia</i> Basarózsa, /bazsa~/	2	<i>Stachys</i> ? Tisztesfű	1
<i>Papaver</i> Opium	3	<i>Stachys</i> Bakfű	2
<i>Papaver somn.</i> Mák	5	<i>Stellaria</i> Tikhúr/vize	1
<i>Parietaria</i> Kőrontófű v. parietária	5	<i>Sylibum</i> ? Fejértövis	1
<i>Petroselinum</i> Petrezselyem	2	<i>Tanacetum</i> Varadics	1
<i>Picea, Pinus</i> Fenyőfa/enyve	1	<i>Thymus</i> Kakukkfű	1
<i>Pisum</i> Borsószem *	1	<i>Tilia</i> Hársfa	1
<i>Plantago</i> Útifű	10	<i>Trigonella</i> Fenum grecum/liszt	1
<i>Polygonum pers.</i> Bolhafű	1	<i>Triticum</i> Búza/liszt/olaj	5
<i>Polypodium</i> ? Páprád/gyökér	1	<i>Tussilago</i> Martilapu	1
<i>Prunus</i> Kőkény/virág,gyökér	2	<i>Valeriana</i> Bécsifű	2
<i>Punica</i> Pomagránát/héjja	1	<i>Verbascum</i> ? Ökörfark	4
<i>Quercus</i> Cserfa	2	<i>Verbena</i> off. Szaporafű	1
<i>Raphanus</i> Retek	1	<i>Viburnum</i> Galna	1
Rosa Rózsa	38	<i>Vicia faba</i> Bab	16
<i>Rubus</i> Szeder	2	<i>Vicia</i> ? Keserű bab	1
<i>Ruscus</i> ? Lónyelvűfű	1	<i>Viola</i> Viola	8
<i>Ruscus</i> ? Ökörnyelv	1	<i>Viscum</i> Cserefagyöngy	1
<i>Ruta grav.</i> Ruta	6	<i>Vitis</i> Bor	23
<i>Saccharum</i> Nádméz	7	<i>Zingiber</i> Gyömbér	3
<i>Salvia</i> Zsályavíz	1	? Apiom/vad/ kakastaréj	1
<i>Sambucus</i> Bodza/fái	1	? Kostövis	2
<i>Satureja</i> Csombor	3	? Szamáruborka	1
<i>Saxifraga</i> vö. kőrontófű	2	? Erdeiuborka	1
<i>Secale</i> Rozs/liszt	1		
<i>Sempervivum</i> ? Fülbe/n/eresztőfű	2		

5. táblázat

Lencsés György és követői által a gyermekek gyógyítására javallott növények és növényi termékek jegyzéke az „Egész orvosságról való könyv azaz *Ars medica*” (1577k.) digitális rekonstrukciójában (*Ars medica electronica* 2000) a korabeli magyar növénynevek betűrendjében, a gyakoriságuk feltüntetésével

Alma*	1	Bab	16
Aloes	2	Babliszt	5
Apiom/vad/ kakastaréj	1	Bab/keserű	1
Apiom/vizi	1	Babér vö. laurus	1
Árpa	5	Bagolyborsó	3*
Árpa/hántolt	1	Bagolyborsó/fejér	1
Árpa/víz/liszt	4	Bakfű	2
Árpaliszt	1	Basarózsa, /bazsa~/	2

Basarózsa víz	1	Foghagyma	1
Basarózsamag	1	Folyófü/fehérvirágú	1
Bazsalikom	1	Földepéje/fű	1
Bécsifű	2	Füge	4
Birsalma/felső héjja	1	Fülbe/n/eresztőfü	2
Bodza/fái zöld héjja	1	Galles	3
Bolhafű	1	Galna	1
Bor	23	Gumi arabicum	1
Borízűfü	1	Gyapot	4
Borostyán	4	Gyömbér	3
Borostyán	4	Gyöngyvirág/víz	1
Borsószem *	1	Hagyma	4
Búza/liszt/olaj	5	Hársfa	1
Búzakenyér	1	Hunyor	2
Bürök	1	Isóp/izsóp	2
Citrom	1	Isten kásája	2
Citvart	1	Istenfája/víz	1
Cserefagyöngy	1	Kakukkfű	1
Cserfa	2	Kámfor	9
Cserfa/héjja	1	Kapor	8
Csombor	3	Kaporolaj	4
Disznókenyérfü	1	Kékliliom/olaj	1
Ecet	23	Kékviola	1
Égetett bor	3	Kender/mag	1
Enyv/fenyőfa	1	Kenyér	4
Eper/fái	1	Kenyér/bél	1
Erdeiuborka	1	Kenyérmorzsa	1
Ezerjófű	1	Keserű bab	1
Fahéj	1	Keserűlapu	1
Fái bodza	1	Konkoly	1
Fáieper	1	Korpa	6
Faolaj	9	Korpa/búzaliszt	1
Fejérbor	3	Kostövis	2
Fejérhunyor	1	Kökény/virág.gyökér	2
Fejérmák	3	Kömény/mag/gyökér/víz	14
Fejérmálva	2	Kőrontófű v. parietária	5
Fejérmenta	3	<i>Laurus l. még babér</i>	
Fejértövis	1	Laurus/olaj/mag	3
Fejérüröm	2	Len	7
Feketegyopár	3	Lencsöpű	1
Fenum grecum/liszt	1	Lenmag	6
Fenyőfa/enyve	1	Lencse	2
Fodormenta	2	Lencse/liszt	1

Levendula/viz	1	Retek	1
Liquiricia	1	Rozs/liszt	1
Liszt	39	Rózsa	38
Liszt/árpa	1	Rózsa/fehér	2
Liszt/bab	5	Rózsa/vörös	3
Liszt/fenugrec.	1	Rózsaecet	1
Liszt/lencse	1	Rózsaméz	1
Lisztlang	1	Rózsavíz	5
Lómenta	1	Ruta	6
Lónyelvűfű	1	Sáfrán/vad	1
Macskamézelke	1	Sáfrán/y	13
Macskatövis	3	Saifraga vö. kőrontófü	2
Madárköles	1	Saláta	4
Majoranna	2	Salátavíz	1
Mák	5	Sárgaviola	2
Mákolaj	2	Sárgaviola	1
Málva, mályva	7	Sárkerep	5
Mandula, mondola	14	Spicanard	3
Martilapu	1	Sucharum candidum	4
Menta	11	Szamáruborka	1
<i>Fodormenta</i>		Szaporafű	1
<i>Lómenta</i>		Szarkaláb/víz	2
<i>Mocsári menta</i>		Szeder	2
<i>Vízi menta</i>		Szekfű	1
Méz	38	Székfű	15
Mirha	5	Szerecsendió	1
Mithridatum	2	Szerecsenkömény	1
Mocsári menta	1	Tengeriszőlő	2
Momordica	1	Terpentina	6
Must	3	Tikhúr/vize	1
Mustár	2	Tisztosfü	1
Nádméz	7	Tök/víz/olaj	5
<i>Sucharum</i>		Tömjén	9
Narancs/héj	1	Tövis/fejér	1
Opium	3	Uborka/erdei	1
Ökörfark	4	Uborka/szamár/erdei	2
Ökörnyelv	1	Útifű	10
Örvény/levél	1	Útifűvíz	2
Páprád/gyökér	1	Üröm/fejér/fekete	9
Parietária l. kőrontó	5	Vadsáfrán	1
Peszrce/kis/fekete	2	Varadics	1
Petrezselyem	2	Venusz-aszony haja	1
Pomagránát/héjja	1	Viola	8

Violaolaj	4	
Violavíz	2	
Vízi menta	2	
Vízitök		2
Vörösbor	2	
Vöröscékla		1
Vöröshagyma	2	
Vöröskáposzta		1
Vörösrózsa		1
Zab/szalma/liszt		2
Zsálya/víz		

ADATTÁRI RÉSZ

A részletes gyermekgyógyászati („gyermekcséknek való”) adatok Lencsés György (1577k.) „Egész orvosságról való könyv azaz Ars medica” c. kézikönyvének nyomdai kéziratából és annak másolataiból

Az adatok forrása: Szabó T. Attila (szöveg) és Biró Zsolt (program), 2000, *Ars Medica Electronica*. (röv. AMED adatbázis) BioTár Electronic, Gramma sorozat (CD-ROM). Budapest-Kolozsvár-Szombathely-Veszprém.

Keresés: AMED Adatbázis, BTE Gramma (3. lemez), *Ars Medica Electronica* 2015.09.17. 13:24:47

Keresett szavak: gyermekcse, gyermekcsék, gyermekcsékben, gyermekcséken, gyermekcséket, gyermekcséknek, gyermekcsének, gyermekcsét, gyermekcsével

Keresősor: gyermekcs*

Rekordok száma, amelyekben ezek a szavak előfordulnak: 339

Az adattári rész rövidítéseinek feloldása (a mértékegységek kivételével:

Aa = egyenlő mértékben; RSz: * = A Lencsés munkájának digitális rekonstrukciója során adott receptszámok.

1.-4.

Kötet címe: EMBERI TESTNEK BETEGSÉGIRÓL VALÓ ORVOSSÁGOK

Fejezetcím: AZ FŐRŐL

Magyar alfejezet: AGYVELŐRŐL

Magyar témacím: [A FŐNEK FÁJÁSÁRÓL]

Magyar betegségnév: Hévségből való főfájásról

Latin betegségnév: ...usis

Csoportcím: **Gyermekcsének**

RSz: *40

Az gyermekcsének mikor feje fáj, jól meg kell látni, s ha az széki megállott, csappal meg kell indítani, azután tejbe márts ruhát, és azt tedd az homlokára. (I. 4a)

2. RSz: *41 Rózsavizet, 2 U, kámfort, sáfránt, 1/2 D, márts ruhát ebbe, tedd az fejére. (I. 4a)

3. RSz: *42 Violaolaját, 1 U, ecetet, 1/2 U, kámfort 2 D, elegyíts jól öszve, tedd az főre. (I. 4a)

4. RSz: *43 Tökvizet, rózsavizet, 3 U, violavizet, vizitöknek vizét, 2 U, ezeket rózsaoaljjal és tikmony fejeérével elegyítsd öszve, egy kevés ecet is legyen közte, habard jól öszve, márts ruhát bele, tedd az homlokára. (I. 4b)

5.-11.

Magyar témacím: [AZ ÁLOMRÓL ÉS ÁLMATLANSÁGRÓL]

Magyar betegségnév: /Álom/Serkentő orvosság

Csoportcím: Gyermekcséknek

RSz: *111

Fejérmáknak az héját vegyed, törd jól meg, és tejjel, rózsavízzel, az mennyi ahhoz elég, elegyítsd öszve, kend be az homlokát, vakszemét és elől az fejének is felét fönn. (I. 16b)

6. RSz: *112 Salátának olaját végy egy latot, kend azzal vakszemét, homlokát és az fejének elől az felét. (I. 16b)

7. RSz: *113 Egy lat mákolajjal kend be fejét, vakszemeit és az homlokát. (I. 16b)

8. RSz: *114 Mákolajt, salátaolaját, aa. 1 U, fejérmáknak az héját törd meg és elegyítsd jól öszve, kösd reá homlokára, vakszemeire és az fejének első részére. (I. 16b)

9. RSz: *115 Rózsaoalajt asszonyállat tejével elegyíts öszve, márts ruhát bele, és tedd az főre. (I. 16b)

10. RSz: *116 Fejérmákot törj meg, elegyíts öszve asszonyállat tejével és tikmony fejeérével, tedd az vakszemekre. (I. 16b)

11. RSz: *117 Salátavizet és útifüvizet avagy ezeknek kifacsart levét violaolajjal elegyíts öszve, márts ruhát bele, tedd az homlokára, vakszemeire és fejére. (I. 16b)

12-14.Csoportcím: Gyermekcséknek **Ha retteg álmában**

RSz: *118

Az kisgyermeknek rettegése álmában attól vagyon, hogyha sok hitvány tejet szopott, mert annak az füsti megyen föl az agya velejére és az rettegeti, azért az gyermeket föl kell venni ágyából és széjjel kell hordozni, hogy az tej alászálljon az gyomrából. (I. 16b) /RSz: *118/ Azután végy fél kalán mézet igen tisztát, és add meg az gyermeknek enni, mert ez alányomja az tejet az gyomrából. (I. 17a) /RSz: *118/ Csapot is csinálj mézből az alfelébe, mert az alávonza az hitvány tejet. (I. 17a)

15.Csoportcím: Gyermekcséknek **Ha igen ásít, mikor aluszik**

RSz: *119

Lenmagot törj porrá, ebből végy fél nehezéket, tégy ehhez egy kevés tiszta mézet, kit azelőtt jól megfőztél és tajtékát elhánytad, elegyíts össze ebben fél kalánnyt egy kevés asszonyember tejével, s hadd nyalja ezt az gyermekse. (I. 17a)

16.Csoportcím: Gyermekcséknek **Hogy ne sírjon sokat**

RSz: *120

Szarvas csontjának az velejével kenjed az kisgyermeknek két vakszemét, s megszűnik. (I. 17a)

17.

Magyar témacím: [MOZGÁSNAK ÉS ÉRZÉKENYSÉGNEK BETEGSÉGÉRŐL]

Magyar betegségnév: **Kórságüetről és -törésről**Latin betegségnév: *Epilepsia, Sacer morb[us], Hercule, Comtialis*

Szélcím: Jelei

Efféle kórságtörés penig inkább vagyon az apró gyermekcsékben, mert igen nedves agyvelővel vannak, azért nevezetik ez betegség **gyermeki betegség**nek. (I. 28b)

18.-37.Magyar betegségnév: **Nyáltól**

Ha az gyermekeken az nyavalya vagyon, nem szükség mindjárt orvoslani, mert az természet öbennök naponként az meleget és szárazságot öregbítvén és az ételben mértékletesben élvén, gyakorta az nyavalya megszűnik. (I. 32a)

Szélcím: Tanulság RSz: *193 Szükséges azért, hogy az dajkának legyen eledelére gondviselés, az mellett az gyermekre is. (I. 32b) RSz: *193 Azért szükség, hogy az dajka jó eledelkkel éljen, ha az gyermek az csecstől még el nem választatott. (I. 32b) Szélcím: Tanulság RSz: *193 Étél előtt penig dolgot tegyen az dajka, férfiúval való közösüléstől távol legyen, mert attól az teje megvesz és savóssá leszen és havivér folyást indít. (I. 32b) RSz: *193 Éljen azért oly étkekkel, az ki melegít és szárazsát, hogy az teje meleg és vékony legyen. (I. 32b)

23. RSz: *194 Az gyermekcsének penig fejét gyakorta kaporolajjal avagy kékliliomolajjal, kiben Venus asszony hajának az porát kell, avagy majorannát vetni -, szükséges megkenni. (I. 32b)

24. RSz: *195 Soha penig az gyermeket se magát, se fejét, se semmi részét akár meleg, akár hideg vízzel ne értessed, annál inkább meg ne fűrösszed. (I. 32b)

25. RSz: *196 Igen jó mézet nyaladni az gyermekcsével, olyat, kinek az tajtékát elhánytad. (I. 32b)

26. RSz: *197 Édes mondalából is csinálj olyat, és ahhoz tégy igen jó nádmézet, elegyítsd össze, és ezt adjad nyalni. (I. 32b)

27. RSz: *198 Hársfa virágának az vizét, Isten kásájának vizét, elegyítsd össze ezeket, és ezt adjad innia. (I. 32b)

28. RSz: *199 Végy velencei mithridatumot, 1 U, szerecsendiót, basarózsamagot, aa. 1 S, ezeket elegyítsd valami kevés rózsamézbe, az mennyi ehhez elég. (I. 32b)

29.-30 RSz: *199 S ha szoptatós az gyermek, az szájába tégy ebből egy **bagolyborsószemnyit**, az anyja vagy az dajkája adjon csöcsöt mindjárt neki rea, hogy elnyelje. (I. 32b) RSz: *199 Ez orvosság **igen sokszor megpróbáltatott**. (I. 32b)

31. RSz: *200 Egy babszemnyi mithridatumot elegyíts levendulavízbe, add meginnia. (I. 32b)

32. RSz: *201 Gyöngyvirágvizet, basarózsavizet, kökényvirágnak az vizét add meginnia. (I. 33a)
33. RSz: *202 Rutát törj öszve ecettel, tedd az orra likába. (I. 33a)
34.-35. RSz: *203 Tiszta fejrborban kétszer-háromszor is napjában adj jóféle pézsmát innia, **ha annyi idős az gyermek, hogy meg lehet**, meggyógyul. (I. 33a) RSz: *203 **Próbált dolog**. (I. 33a)
36. RSz: *204 Martilapunak az vízébe márts lepedőt, takard bele az gyermeket, és tedd az ágyra. (I. 33a) 37.RSz: *205 Cserfagyöngyöt ha **hétesztendős gyermek** eszi gyakorta, azt soha kórság nem töri. (I. 33a)

38.

Magyar témacím: **Gutaütésről**

Latin témacím: **Apoplexia, Morb[us] attonitus**

Magyar betegségnév: Egy tagnak gutaütéséről

Latin betegségnév: Paraplexia

RSz: *229 Méhkosárból végy mézet, 4 U, armoraciumot, 1 U, szekfünek az virágát, anisumnak virágát, aa. 4 U, szurkot, akivel az hajókat csinálják, 1 U, terpentínát, az mennyi ehhez elég, csinálj flastromot, ragaszd az gutaütött tagjára az kisgyermeknek. (I. 37a)

39.-56

Magyar alfejezet: **Az szemről**

Magyar témacím: [SZEMNEK FÁJÁSÁRÓL]

Magyar betegségnév: **Szemnek kecskehályogáról**

Latin betegségnév: *Aegilops*

Csoportcím: Gyermekcsének szemének nyavalyájáról

RSz: *409

Tikmonnak az fejrét habard meg, bocsásd az szembe, hévségét és gyakdosását az szemnek elveszi. (I. 58b)

40. RSz: *410 Tikmonnak az székit rózsavízben főzd meg, avagy rózsaoaljjal habard öszve, kend az szemre, az fájását elveszi róla. (I. 58b)

41. RSz: *411 Rózsát tégy egy szakcsóba, forrald jól meg, tedd az szemre, dagadását, fájalmát elveszi. (I. 58b)

42.RSz: *412 Bakfünek az levelét, köménynek az gyökerét főzd meg vízben, azzal mossad az könnyező szemet, elszáraztja. (I. 58b)

43-44. RSz: *413 Bolhafüvet tégy tiszta vízbe. (I. 58b). Egy éjjel álljon benne, ezzel akár kívül mossad az szemet, akár belebocsáss belőle, az szemnek viszketését és könnyezését meggyógyítja. (I. 58b)

45. RSz: *414 Tikmony székit rózsavízzel és liszttel és asszonyember tejével elegyítsd öszve, kend rea, és hátraveszi az szemről az könnyezést. (I. 58b)

46. RSz: *415 Szarkalábvizet ha kisgyermeknek az szemébe öntik, mindenféle nyavalyáról használ. (I. 59b)

47. RSz: *416 Szaporafüvet törj öszve tikmon fejrével, kösd rea éjjel, az nedvességet elveszi. (I. 59b)

48. RSz: *417 Babot tisztíts meg az héjától, törd porrá, elegyítsd öszve tikmon fejrével, kösd az két vakszemekre, megtartóztatja az nedvességeket, és nem bocsátja az szemre. (I. 59b)

49. RSz: *418 Folyóvízben fogott hálnak, akármicsoda hálnak az kövérit, olvaszd öszve faolajjal, és azt aztán elegyítsd egybe mézzel, szemet igen világosít, ha éjjelre reakötöd az szem héjára. (I. 59b)

50. RSz: *419 Kékviolavizet avagy rózsavizet ha szemébe cseppentesz az gyermekcsének, szeme világát építi. (I. 59b)

51.RSz: *420 Kámfort rózsavízzel elegyíts öszve, márts gyapotot bele, tedd az szemre, fájását elveszi. (I. 59b)

52. RSz: *421 Jó sáfrányt tikmony székiel elegyíts öszve, kösd az szemre, fájását elveszi. (I. 59b)

53. RSz: *422 Opiumot rózsavízben timporálj öszve, ezt csepegtesd az szembe, igen fájását elveszi az szemnek, hévségét eloltja, és dagadását is meggyógyítja. (I. 59b)

54. RSz: *423 Laurusolajt, tikmonnak az székit, rózsaoaljt, terpentínát, mastixot, aa. 1/2 U, törd porrá, az ki arra való, elegyíts az laurus- és rózsaoaljhoz viaszt, 2 D, timporáld öszve tűznél az porokkal, vedd ki, hűtsd meg, ezzel kenjed az kisgyermeknek szeme héját, ha megdagadott. (I. 59b)

55.-56. RSz: *424 Mastixot törj meg tikmonyfejrrel, elegyítsd öszve, ezzel kenjed be az szeme héját. (I. 59b)

RSz: *424 Sőt ha az álla dagadna is, használ mind ez két orvosság róla. (I. 59b)

57.-64.

Magyar alfejezet: **Az fülről**

Magyar témacím: **Fül mellett való kelevényről**

Latin témacím: *Parotides*

Csoportcím: Gyermekcséknék fülök nyavalyájáról

RSz: *581 Fejér timsót, 2 D, sáfrányt egy pénz nyomatnyit, törd porrá ezeket, mézet, 1 1/2 U, az mennyi ehhez elég, vörösborral elegyíts öszve, ez szerszámból melegen két cseppet cseppents az fülbe, ugyanezen szerszámba gypotot avagy ruhamohát márts, és dugd be az fület, csorgó fület az gyermeknek ez meggyógyítja. (I. 70b)

58. RSz: *582 Keserúmondola-olajt, 1/2 U, rutaolajt, 1/2 U, az fölül megírt szerszámot elegyítsd ezzel öszve, és az mint megírtuk, úgy cselekedjél. (I. 71a)

59. RSz: *583 Vöröshagymát váj ki, tégy rutaolajt bele, ismét megtörött köménynek porát tégy egy pénz nyomatnyit bele, süsd meg meleg parázs hamuban, de befedjed az hagymának tetejét valamivel, abból bocsáss két vagy három cseppet melegen az fülbe. (I. 71a) Fájása elmúlik. (I. 71a)

61.-62. RSz: *584 Keserúmondola-olajt, 1/2 U, fejrőliliom-olajt, 1/2 U, elegyíts öszve, s két vagy három cseppet cseppents az fülbe melegen, dugd be az fület egy kevésbé, elmúlik fájása az fülnek. (I. 71a) RSz: *585 De így, hogy mindjárt azután székfüvet, majorannát, bécsifüvet, feketegyopárt, lómentát végy mindenikből fél-fél marokkal, ezeket borban és vízben forrald meg úgy, hogy fele elapadjon. (I. 71a) Ebbe márts spongyát, facsard ki, az mennyire illik, ez spongyát tedd az füle körül az gyermeknek napjában kétszer, háromszor is. (I. 71a)

64. RSz: *586 Sárkerepet egy marokkal melegíts meg víz nélkül, és kösd az fül körül, elmúlik fájása. (I. 71a)

65.-69.

Magyar alfejezet: Az orról

Magyar témacím: **Orrnak vére elindításáról**

Csoportcím: Gyermekcséknék orrabeli nyavalyáiról

RSz: *644 Agyagot törj meg, elegyíts öszve rózsavízzel és ecettel, ha orra vére csorog, csinálj flastromot ebből az homlokára. (I. 76a)

66. RSz: *645 Szarvasnak szarvát, avagy az ökörnek, égesd meg, törd porrá és elegyítsd öszve ecettel, kösd az homlokára, avagy szítasd föl az orrába, megállatja az orrvérjárást. (I. 76a)

67. RSz: *645 Az rózsának az pora is avagy az tömjénnek szinte olyan hasznos. (I. 76a)

68.-69. RSz: *646 Útifűnek facsard ki az levét, nyúlnak megégetett szőrét törd porrá, elegyítsd öszve, és flastrom módjára kösd az homlokra. (I. 76a) Ez igen megállatja. (I. 76a)

70.-73.

Csoportcím: Gyermekcséknék orrabeli nyavalyáiról **Orra kis gyermeknek ha bereked**

RSz: *647 Salátának kifacsart levét és megtört fűgének az levét elegyítsd öszve, tölts az orrába. (I. 76b)

71. RSz: *648 Ecetet melegíts meg, és annak az páráját bocsásd az orra likába. (I. 76b)

72. RSz: *649 Bécsifüvet főzz meg vízben, annak az páráját bocsásd az orra likába. (I. 76b)

73. RSz: *650 Fejrőliliom-olajt olvasztott vajjal elegyíts öszve, azzal kenjed az orra likát belől. (I. 76b)

74.-108.

Magyar betegségnév: **Orrba csorgó nátháról**

Latin betegségnév: *Koryza, Grau[n]edo*

Csoportcím: Gyermekcséknék orrabeli nyavalyáiról

Szélécím: Oka

Jóllehet oda följebb bőséggel írtunk az főből való lecsorgásról, kit magyarul náthának hínak, de itt is méltó emlékezni róla. (I. 76b). Ez lecsorgásnak azért oka az agyvelő, mely az hidegségtől meghül, ki megtörténik azokon, valakik kinyitott fővel hirtelenséggel az hidegre mennek. (I. 76b). Az hidegség aztán az nedvességeket, kik az agyvelőben vannak, megszorítja (miképpen az ember keze az vízzel tele spongyát mikor megszorítja), és úgy bocsátja alá az alsó részekre. (I. 76b). Továbbá valamik az fejet fölöttébb megtöltik, mind az olyanok nedvességnek alászármazását szerzik. (I. 76b). Mint fölötté sok megitt bornak emésztetlensége és hév vízzel főnek sokáig való mosása, jelesben ha anélkül is meleg természetű az fő. (I. 76b). Az étel is, amely az hasban nyersen sokáig áll és az széken ki nem megyen, és affélék is mind, az melyek az főben föl párolkodnak. (I. 76b). Az napnak penig hévségéből az agy veleje megmelegedik és megtelik. (I. 76b). Jelei ezeknek: az kinek hévségéből vagyon az nátha rajta, annak az feje meghevül, és vékony csipkedő nedvesség foly ki avagy az orrból, avagy az száján. (I. 77a) Az orcája megvörösödik, az orra is, és ez ilyent leginkább betegség követi. (I. 77a) Az kiknek penig hidegségből vagyon, annak feje és homloka mindenfele kiterül úgymint, és az orr cimpájában levő csatornák berekednek annyira, hogy még az szózat sem jöhet alá az orrára. (I. 77a) Ez ilyennek nyál és temérdek

nedvesség csorog ki az orrából. (I. 77a)

Szélécím: Magatartása

Efféle betegségben levők eltávoztassák az igen meleg vagy igen hideg eget, jelesben fürdő után, déli szeleket és fölszeleket, és mindent afféléket, valamik az nedvességeket az agyvelőben megbővítik. (I. 77a) Könnyen emésztő eledellel éljenek, és jóízűekkel. (I. 77a) Eltávoztassanak vöröshagymát, fokhagymát, mustárt, reket és minden melegítő szagokat, vacsorán kevesebbet egyenek, mint ebéden. (I. 77a) Italok mézes víz legyen, avagy árpavíz, melyben egy kis fahéjat megfőzzenek. (I. 77a) Délben ne aludjanak. (I. 77a) Éjjel is hanyatta ne feküdjenek. (I. 77a)

Szélécím: Eledele

RSz: *652

Vöröskáposztának levét facsard ki, töltsd az orrba, az fejet megtisztítja, és az fájdalmat elveszi. (I. 77a)

RSz: *653

Vöröscéklának gyökeréből facsarj annyi levét ki, mint egy kalánba férne, annak harmadrészényit, ahhoz elegyíts egy kalán mézet, tölcs úgy az orrába, hogy jól bemenjen, minden turha nátha leszáll s kicsorog, ez megpróbáltatott. (I. 77a) /RSz: *653/ S ha mikor akarod, hogy ismét megszűnjék, faolajt adj az szájába. (I. 77a)

RSz: *654

Konkolyt és kékliliomot törj meg, az levét ezeknek elegyítsd össze mézzel, töltsd föl az orrba. (I. 77a)

RSz: *655

Tisztesfüvet főzz meg vízben, töltsd jó melegen medencébe, borítsd be az fejedet és hajolj alá az medencére, hogy annak párája szájadon és orrodon bemenjen. (I. 77b) /RSz: *655/ S mindaddig úgy tartsad, míg az víz csak alig lesz meleg. (I. 77b) /RSz: *655/ Azután az vízzel mosd meg az fejedet, és tedd jó helyre azt a vizet. (I. 77b) /RSz: *655/ Meglátod másnap, hogy az víz rakva leszen fölül megaludt nedvességgel. (I. 77b) /RSz: *655/ Másodnapon ismét úgy cselekedjél. (I. 77b) /RSz: *655/ Harmadnapon aztán hogy ismét megmosod, meglátod, hogy azt az vizet tisztábbnak találod, mert az sok nedvesség megtisztult leszen az fejedből. (I. 77b) /RSz: *655/ Ez orvosságot én, Lencsés György megpróbáltam, és igen igaznak találtatott. (I. 77b)

RSz: *656

Végy édes mustot, főzd annyira azt, hogy csak harmadrésze maradjon, abba egy kötés isopot, egy kötés feketegyopárt tégy, és harmadnapig benne tartsad, azután szüred meg és csinálj valami edénybe. (I. 77b) /RSz: *656/ És ezzel esztendő által minden hónapban három-három napon melegen az torkodat mossad. (I. 77b) /RSz: *656/ Ha ezt minden hónapban megcselekeded, nemcsak fejedben leszel egészséges az náthától, de az melled és az gyomrod is épül. (I. 77b)

RSz: *657

Borostyánnak az levét facsard ki, az acélt mikor megtüzesítik, az vízbe mártják, arról marad az vízben valami apró, mint egy kölesszem. (I. 77b) /RSz: *657/ Acélnak az virágának híják, törd meg azt, és elegyítsd össze az borostyán levével, és rózsaoajt is elegyíts közé, ezt töltsd az náthás orrba, ez erősen megtisztítja, avagy még jobb, hogyha az acél virágával megelegyített borostyánlevet először az orrba töltöd, hogy aztán az enni kezdi az orrot, azután töltsd az rózsaoajt az orrba. (I. 78a)

RSz: *657a

Az ki gyakorta püsszent és semmit sem vethet, semmi büzt nem érez, hogy feljöne, ha ez sokáig tart, és hozzá nem lát magához, hirtelen halállal hal meg. (I. 78a)

108.-113

Magyar témacím: Püsszögés

Latin témacím: *Sternutatio*

Csoportcím: Gyermekcsékek orrabeli nyavalyáiról

RSz: *658 Ha ki püsszögést akar indítani, bazsalikomnak az levét facsard ki, avagy az magvát törd meg, és töltsd avagy fűdd föl az orrba. (I. 78a)

109. RSz: *659 Vad apiomot, kit kakastaréjnak is hínak, aszald meg, törd meg, és fűdd az orrba. (I. 78a)

110. RSz: *660 Fenyérhunyort törj meg, és fűdd föl az orrba. (I. 78a)

111. RSz: *661 Mustármagot törj meg, és fűdd az orrba. (I. 78a)

112.-113. RSz: *662 Ha az kisgyermek igen püsszög, tölts az fejére avagy az orra likába rózsavagy tökolajt és afféle hűvösítő olajt, akármi félét. (I. 78a) Megállatja. (I. 78a)

114.-129

Magyar alfejezet: **Az szájról**

Magyar témacím: **Szájban való hév fakadozásról**

Latin témacím: *Apthae, Alcola*

Csoportcím: Gyermekcséknek való

Szélcím: Okai

Ez leginkább az gyermekcséket bántja, de az öreg embereken is megleszen az meleg lélegzettől, mely jó fel az májnak és az sárnak forróságából. (I. 79b)

Szélcím /receptek/

115.- RSz: *698 Csecsszopó gyermekeknek is gyakorta az szájok megfakadoz, leszen pedig gyakorta attól, hogy az dajka teje hitvány, avagy pedig hogy az gyermek jól meg nem emésztheti az tejet. (I. 80b)

116. RSz: *698 Háromszínű pedig az efféle fakadozás. (I. 80b)

117. RSz: *698 Vörös, fejér és fekete. (I. 80b)

118. : *698 Ha azért vörös leszen, legelőször könnyű szerszámmal kell mosni, ollyal, az ki meghűvösíti és szorítja, tudni[illik], vörös róza vízével kell mosni, útifűnek vízével avagy sóskavízzel. (I. 80b)

119. RSz: *698 Ha pedig megfjéredik, szárazító szerszámmal kell vele bänni. (I. 80b)

120. RSz: *698 Tudniillik tömjénnel, mastixszal, mirhával. (I. 80b)

121. RSz: *698 Ha aztán megfeketedik s meg is evesedik, ollyal kell gyógyítani, az kik eloszlatják és semmivé teszik, úgymint sárkerep, székfű, kapor, bakszarvűfű és mind effélék. (I. 80b)

122. RSz: *698 De azért ugyan ehhez is hozzá kell azt az szerszámot elegyíteni, az ki szorítja. (I. 80b)

123. RSz: *699 El végre aztán ha látod, hogy az fakadások rothadni kezdnek, akár gyermeknek, akár pedig öregnek, gallest törj meg, vízben főzd meg, tégy ahhoz megannyi megszárt tiszta mézet azután, hogy immár az gallest megfőzted. (I. 81a)

124. RSz: *699 Ismét másodszer is főzd meg, hogy az galles az mézzel öszveelegyedjék. (I. 81a)

125. RSz: *699 Ezzel úgy élj, mint fő orvossággal. (I. 81a)

126. RSz: *699 Végy az ujjadra ebből, és sokáig kenjed vele az fakadozást, avagy végy egy foltocska bársonyt, arra végy belőle, és azzal töröljed. (I. 81a)

127. RSz: *700 Földepéje füvet aszald meg, törd meg, ez port elegyítsd öszve mézzel, ezzel kenjed, elállatja az rothadást. (I. 81a)

128. RSz: *701 Aloest, 2 D, mirhát, 6 D, sáfránt, 4 D, bort és mézet az mennyi ehhez elég, csináld öszve ezeket, rothadó száznak igen jó orvosság. (I. 81a)

129. Efféle fakadékot az gyermekcséken nádmézzel, kit kámforral megelegyítettél, kell hinteni. (I. 82a)

130.-131

Kötet címe: **EMBERI TESTNEK BETEGSÉGIRŐL VALÓ ORVOSSÁGOK**

Fejezetcím : **AZ FŐRŐL**

Magyar alfejezet: **Az fogról**

Magyar témacím: **FOGNAK BÁNTÁSIRŐL**

Magyar betegségnév: **Fognak fájásáról**

Latin betegségnév: *Odontalgia, Dentium dolor*

RSz: *773 Kámfort vess ecetbe, tűznél forrasd öszve, kevésbé tartsd azt az fájó fogon. (I. 86a)

131. RSz: *774 Opiumot tikmony székiivel habarj öszve, főzd öszve igen kevésbé, azt kösd kívül reája. (I. 86a)

132.-199.

Csoportcím: Gyermekcsének foga hogy hamar keljen Odontophia, Dentatio

RSz: *775 Kecsketejjel és nyúlnak agya velejével ha az kicsiny gyermeknek ínyét törlöd, fájdalom nélkül kineveli az fogat. (I. 86a)

RSz: *775a Vajat mézzel elegyíts öszve, és az kisgyermek ínyét azzal kenjed. (I. 86a)

134.-143

Magyar témacím: **Fognak húsán való kelevényről, azaz ínynak megkeléséről**

Latin témacím: *Phlegmon, Parulis*

Csoportcím: Gyermekcséknek foga húsa nyavalyájáról

RSz: *834

- Faolajt elegyíts öszve viasszal, és olvaszd meg, ezzel kenjed az gyermek ínyét, mikor fáj és viszket neki. (I. 90a)
135. RSz: *835
Fái epernek fájának héjának az levét elegyítsd öszve útifűnek kifacsart levével, azzal mossad az kisgyermek ínyét, ha fáj és viszket. (I. 90a)
136. RSz: *836 Lencsét héjalj meg négy latot, törd meg erősen, és tedd az gyermek ínyére, nem hagyja felfakadozni. (I. 90a)
137. RSz: *837 Fejértövisnek gyökerét főzd meg, azzal mossad az kisgyermek ínyét, ha fakadoz az ínye. (I. 90a)
138. RSz: *838 Kőkénynek gyökerének felső héját tisztítsd meg, mosd meg vízben, faragd le azután és főzd meg vízben, elegyíts rózsza- vagy violamézet ahhoz, azzal mossad, ha immár az ínye megfakadozott. (I. 90a)
139. RSz: *839 Mikor az kisgyermek foga ki akarna hasadni, végy egy marok székfűvet, egy marok sárkerepet, egy marok kaprot, forrald meg ezeket vízben, hogy harmadrésze elapadjon. (I. 90a)
140. RSz: *839 Ezzel ez vízzel harmatozzad az kisgyermek fejét, mikor az foga ki akarna kelni. (I. 90a)
141. RSz: *840 Ha az gyermeknek ínye megdagad, amikor az foga ki akarna kelni, és ugyan meg is evesedik, nyomd ki lassan az evet belőle, azután kend meg tikhájjal. (I. 90a)
142. RSz: *850 Avagy végy székfűolajt egy latot, mézet megannyit, elegyítsd öszve, ezzel kenjed az dagadás vagy az seb helyét. (I. 90a)
143. RSz: *851 Avagy végy másfél lat terpentínát, megannyi mézet, elegyítsd öszve, és ezzel kenjed. (I. 90a)

144.-148.

Magyar alfejezet: Az nyelvről

Magyar témacím: **NYELVNEK DAGADÁSÁRÓL**

- RSz: *858 Galnának és citromnak facsard ki az levét, elegyítsd öszve, és azzal mossad az nyelvet. (I. 90b)
145. RSz: *859 Zsályavizet két részt, rózsacetet egy részt elegyíts öszve, ezzel mossad. (I. 90b)
146. RSz: *860 Isopot főzz meg ecetben, ezzel mossad az nyelvet. (I. 90b)
147. RSz: *860 Az isopnak virágát törd meg, és az mosás után hintsd az nyelvre, megszáll az dagadása. (I. 90b)
148. RSz: *861 Fejérürömnek facsard ki az levét, azzal mossad. (I. 90b)

149.-151.

Fejezet cím: AZ TOROKRÓL

Magyar témacím: [TOROK DAGADÁSÁRÓL]

Magyar betegségnév: **Torokdagadásról**

Latin betegségnév: *Parasinanche*

- RSz: *958 Viola virágának vizét, aszú violát főzz meg vízben, azt adjad innia. (I. 98b)
150. RSz: *959 Szedernek vízében fonnyassz meg aszú figéket, avagy ugyan főzd meg, varas torkát kisgyermeknek ezzel mossad. (I. 98b)

151. RSz: *960 Ökörnyelv vizével elegyíts sucharum candidumot, kisgyermek megsebesült torkát azzal mossad. (I. 98b)

152.-165

Fejezet cím: [Tüdőről, derékről, szívről és mellről]

Magyar alfejezet: Az tüdőről

Magyar témacím: **Hurutról (Horutról)**

Latin témacím: *Tussis*

- RSz: *1035 Ha szoptatós az kisgyermek, újonnat fejt kecske tejébe elegyíts egy kis vizet, add meginnia. (I. 104b)
153. RSz: *1035a Zabszalmában kell füröszteni. (I. 104b)
154. RSz: *1036 Tengeriszőlőt tisztítsd meg az dajka, azt rájja igen erősen meg, adja az gyermeknek; mondola is jó azon módon. (I. 104b)
155. RSz: *1037 Mastixot, tömjént, aszú fügét törj öszve, az mely kis gyermekcse náthától hurut, ezt fönn az fejére kössed. (I. 104b)
156. RSz: *1038 Tejbe vess sucharum candidumot, liquiricia gyökerének egy kis levét, adj ebből innia. (I. 104b)
157. RSz: *1039 Kőményvízbe vess sucharum candidumot, ha az nincsen, csak nádmézet, ebből adj innia. (I. 104b)
158. RSz: *1039 Próbált orvosság ez. (I. 104b)

159. RSz: *1040 Kendermagot törj meg, annak levébe tégy sucharum candidumot vagy nádmézet, add azt innia. (I. 104b)

160. RSz: *1041 Tehén tejében forrald föl az kostöviset, és add azt innia. (I. 104b)

161. RSz: *1042 Kőményt mind gyökerestül egy marokkal főzd meg úgy, hogy két része bor, harmadik része méz legyen, liquiricia gyökerének kifacsart levéből tégy egy nehezéket hozza, reggel és estve melegen adjad ezt innia. (I. 104b)

162. RSz: *1043 Petrezselyemnek és kőménynek facsard ki az levét, elegyítsd össze asszonyember tejjével, ezt adjad innia. (I. 104b)

163. RSz: *1044 Irós vajjal kenjed az kisgyermek mellét, azután kőménynek megtörött porával hintsd be, azután meleg gyapottal vagy meleg ruhával jól befedjed és takarjad, mind reggel s mind estve ezt cselekedjed. (I. 105a)

164. RSz: *1045 Lenmagot, bakszarvűfünek magvát forrald meg folyóvízben, azután szűrd jól ki, tégy ehhez valami kevés vajat, melegen ezzel kenjed mellét reggel és estve az kis gyermekcsének. (I. 105a)

165. RSz: *1046 Tikháját, lúdháját, réceháját, új vrecept, aa. 3 D, fejrőliliom-olajt, mondolaolajt, székfűolajt, aa. 3 D, borjú csontjának velejét, 2 D, ehhez az mennyi viasz illendő, csinálj kenőíret, melegen estve és reggel az mellét, hasát, oldalát ezzel kenjed. (I. 105a)

166.-167.

Magyar témacím: **[Fulladozás és lebegés]**

Magyar betegségnév: **[Lebegés]**

Latin betegségnév: *Sphyma*

Csoportcím: Gyermekcsének

RSz: *1070 Mondolaolajt, 2 1/2 U, só nélkül való új vajat, 1 U, törött sáfránt, 3 G, tégy ehhez egy kis viaszt, ezzel kenjed az kisgyermek mellét. (I. 107b)

167. RSz: *1070 Az füle tövét pengig faolajjal kenjed alá. (I. 107b)

168.-174.

Magyar alfejezet: Az szívről

Magyar témacím: **Szívnek reszketéséről, dobogásáról és nyilallásáról**

Latin témacím: *Tremor, Palpitatio, Punctio*

RSz: *1242 Mondolaolajt, vajat, kappanháját, olvaszd össze ezeket, ezzel kenjed az gyermek szívet. (I. 126b)

169. RSz: *1243 Fejrőliliom-olajt, székfűolajt, vajat elegyíts össze, és ezzel kenjed az szívet. (I. 126b)

170. RSz: *1244 Szarkalábnak az vizében olvassz nádmézet el, de [ha] lehetséges, az sucharum candidum legyen, adj abból innia. (I. 126b) 171. RSz: *1244 Ez orvossággal hétesztendő gyermek gyógyult meg. (I. 126b). 172. RSz: *1244 Próbált. (I. 126b)

173. RSz: *1245 Macskamézelnének vizét, bakfünek, vadzsályának, fekete peszercének kisebbiknek, feketegyopárnak, rózsának, végy mindenikből keveset-keveset, elegyíts ezekbe kámfort, hat pénz nyomonyit, sáfrányt, két pénz nyomonyit, egy kicsiny terjéket is, elegyítsd jól össze, márts ruhát ebbe, melegen tedd reá az szívre. (I. 126b)

174. RSz: *1246 Tikháját, lúdháját, réceháját, új vajat, aa. 4 D, székfűolajt, fejrőliliom-olajt, aa. 3 D, borjú csontjának velejét, 2 D, ehhez tégy, az mennyi tiszta viasz elég, csinálj kenőíret belőle, ezzel az szívet, mellet és az oldalait melegen reggel és estve kenjed. (I. 126b)

176.

Magyar alfejezet: Az csöcsről

Magyar témacím: **Csöcsnek tüzesüléséről**

Latin témacím: *Inflammatio*

RSz: *1257

Babot törj porrá, egyítsd össze egy fazékban férfi gyermekcsének vizeletével, főzd jól össze, tégy mézet ehhez, tedd az csöcsre flastrom módjára. (I. 127b)

177.-181.

Fejezetcím : [Gyomor, máj, lép, belek]

Magyar alfejezet: Az gyomorról

Magyar témacím: Gyomornak bántásiról

Magyar betegségnév: **Gyomornak csuklásáról**

Latin betegségnév: *Ligmos, Singultus*

RSz: *1368 Kapormagot, köménymagot, kakukkfűvet, fodormentát, rutának magvát, csombort, fejér ürmet, mindenikből végy keveset, főzd meg, és csinálj lágy flastromot, kösd az kisgyermek gyomrára, megáll az csuklás. (I. 138a)

178. RSz: *1369 Víziapiomot törj össze kenyérbéllel, csinálj lágy flastromot, kösd az iha fejére. (I. 138a)

179. RSz: *1370 Mastixot tikmonnyfejjel és ecettel csinálj össze, kösd az iha fejére. (I. 138a)

180. RSz: *1371 Tömjént törj porrá, mentának kifacsart levével és egy kis ecettel forrald össze, csinálj flastromot, kösd az iha fejére. (I. 138a)

181. RSz: *1372 Mastixot, köményt, babérmagot, aa. 2 U, törd össze ezeket rutának kifacsart levével, kend csepűre, és tedd az gyomrára, csoda dolgot látsz, mely hamar elállítja az kisgyermek csuklását. (I. 138b)

182.-199.

Magyar betegségnév: **Gyomornak émelygéséről, okadásáról**

Latin betegségnév: *Nausea, Vomitus*

RSz: *1407a Rózsát, cserfának héját főzd meg ecet ben, ebbe márts lágy gyapotot, tedd az kisgyermek gyomrára és köldökére melegen. (I. 141a)

183. RSz: *1408 Tikmonyat süss meg, vedd ki az székít, mastixot és tömjént törj porrá, mentának facsard ki az levét, tégy ahhoz egy kis ecetet is, tedd ebbe az szerszámokat és törd össze, csinálj az gyermek gyomrára. (I. 141a)

184. RSz: *1408 Búzakenyérből szelj egy szeletet, mártsd ecetbe, az szerszámot tedd az gyomrára, és fölül az ecetes szelet kenyeret, de melegen mindeniket. (I. 141a)

185. RSz: *1409 Mastixot, bolus armenust, tikmonyfejjel, ecetet csinálj össze, tedd az kisgyermeknek gyomrára flastrom módjára ez szerszámot melegen. (I. 141a)

186. RSz: *1410 Téglát törj meg, csombornak virágát, gyömbért törj meg és szitáld meg, keverd tikmonnak az székibe, kend lencsöpűre, kösd az gyomrára melegen. (I. 141a)

187. RSz: *1411 Sárkerepet fejjel mentával és fejjel örömmel forralj össze borral, melegen kösd az gyomrára. (I. 141a)

188. RSz: *1412 Gyömbért törj meg, keverd be mézbe, kend ruhára, kösd az gyomrára és az két keze fejére, aztán az szépszőlőnek az levelét vajjal törd össze, azzal kenjed az kezét, lábát, hasát és fejét az kisgyermekcsének melegen. (I. 141b)

189. RSz: *1413 Vörös kalárist viseljen az kisgyermek úgy, hogy az nyakáról szinte az hasáig alá érjen, az tejet nem hagyja kiokádni és igen emésztet vele. (I. 141b)

190.-207

Magyar alfejezet: **Hasnak nem mehetéséről, kít colicának [kólikának] szoktak híni**

Latin alfejezet: *Colica*

Magyar témacím: [Széknek késedelmes menése]

Latin témacím: *Dejectio ta[rda]*

RSz: *1676 Az gyermekcsének <val>amit enni adsz, <de>mind megmészeld azt. (I. 178a)

191. RSz: *1676 Aztán sós mézből csapot csinálj az alfélébe neki, s ha így széki nem megyen, egy borsószemnyi terpentint adj megenni. (I. 178a)

192. RSz: *1677 Mondolaolajt végy három nehezéket, írósvajat is annyit, először olvaszd meg az vajat, elegyítsd hozzá az mondolaolajt, és melegen azzal kenjed az hasát. (I. 178a)

193. RSz: *1678 Mocsári mentát törj meg, elegyíts össze mézzel, melegen ezzel kenjed az hasát. (I. 178a)

194. RSz: *1679 Tehén tejéhez tégy succarum candidumot, és add azt enni az gyermekcsének. (I. 178a)

195. RSz: *1680 Kék liliomnak az gyökeréből csinálj csapot, tedd azt be az gyermek fenekébe. (I. 178a)

196. RSz: *1681 Tikháját, lúdháját, réceháját, írósvajat, aa. 4 D, székfüolajt, fejjel liliom-olajt, mondolaolajt, aa. 3 D, borjúnak szára csontjának velejét, 2 D, ehhez az mennyi viasz elég, csinálj kenőfret belőle, mellét, oldalát, hasát reggel és este melegen ezzel kenjed. (I. 178b)

197. RSz: *1682 Egérganét egy nehezéket törj meg, nősténykecskének avagy baknak az veséjének kövérivel együtt, ebből csinálj vékony és rövid csapokat, kiket föltoj az alfélébe egyszer is, másszor is, ha szükség. (I. 178b)

198. RSz: *1683 Fejér vízi mentának hatot az levelében törj jól meg az kezéd között, tedd be az gyermek

alfelébe. (I. 178b)

199. RSz: *1684 Mondolát és nádmézet törj jól öszve, és add ezt enni az gyermekcsének. (I. 178b)

200. RSz: *1685 Ökörnek epéjével kenjed az köldökét és az melle csontja porcogóját fölül az köldökön, melegen. (I. 178b)

201. RSz: *1686 Disznókenyérfünek kifacsart levével kenjed melegen az köldököt és az melle porcogóját. (I. 178b)

202. RSz: *1687 Bikának epéjét, aloest, sőt faolajjal elegyíts öszve, melegen ezzel kenjed meg mind kívül-belül az gyermeknek alfelének likát. (I. 178b)

203. RSz: *1688 Erdei uborka gyümölcsének kifacsart levét, isopot, iszalagot, bika epéjét végy mind egyenlő mértékkel, fügét ehhez, az mennyi elég, törd öszve ezeket, és flastrom módjára kösd az köldökére, és azon alol is az hasára. (I. 178b)

204. RSz: *1689 Egérganét törj öszve vajjal, tölts meg fél dióhéjat ezzel, kösd az köldökére. (I. 178b) 205. RSz: *1689 Próbált orvosság ez. (I. 178b)

206. RSz: *1690 Egérganét törj meg, töltsd tele az gyermeknek köldökét ezzel, megindítja az hasat. (I. 178b)

207. RSz: *1691 Fügét főzz meg borban, abban az borban azután főzd számáruborkának és fejr málvának gyökerét meg, törd öszve ezeket, kösd az köldökére és hasára. (I. 179a)

208.-213.

Magyar témacím: **Hasnak rágásáról**

Latin témacím: *Ileus, Tors[io], Volvulus*

Szélcím: Tanulság

Ez betegség leginkább nagyon az gyermekcséken. (I. 179b)

209. RSz: *1704 Tikhúrnak vedd vizét, add azt innia. (I. 180a)

210. RSz: *1704 Az füvet pedig lenmagolajban rázd meg és kösd az hasára. (I. 180a)

211. RSz: *1705 Fejér peszercét törj meg, faolajban főzd meg, kösd az hasára, csoda igen meggyógyítja. (I. 180a)

212. RSz: *1706 Kaporolajt, székfűolajt, mindenikből végy hat latot, rutaolajt három latot, vízimenta porát három latot, ezeket forrald jól öszve és szüörd meg, és mikor az szükség kívánja, ezzel kenjed melegen az fájó hasat. (I. 180a) 213. RSz: *1706 Próbált orvosság ez. (I. 180a)

214.-227

Magyar témacím: **Hasnak fájásáról**

Csoportcím: Gyermekcséknek [Öregnek]

RSz: *1719a Ráknak az apraját törd meg elevenen mozsárban, kösd az gyermekcse hasára. (I. 181a)

215. RSz: *1719b Spongyát márts meleg vízbe, azzal pároljad az kisgyermek hasát. (I. 181a)

216. RSz: *1719c Faolajba vess valami kevés törött sáfránt, márts ruhát abba, és tedd az hasára melegen. (I. 181a)

217. RSz: *1719d Sárkerepet, székfüvet, anisumot, köményt, a mezei köményt, mindenikből végy fél marokkal, és annyi vízben, az mennyi ezekhez elég, forrald addig, hogy fele elapadjon, márts spongyát ebbe, háromszor vagy négyszer is ezzel pároljad az hasat. (I. 181a) 218. RSz: *1719d Azután székfűolajt, fejrliom-olajt, kaporolajt, végy mindenikből fél latot, elegyítsd öszve ez olajokat, ezzel kenjed mindjárt az párlás után az hasat. (I. 181a)

219. RSz: *1719e Kaporolajt, székfűolajt, rutaolajt, aa. 6 D, porrá törött köményt, 2 D, forrald mind öszve ezeket, szüörd meg, ezzel kenjed melegen az fájó hasat. (I. 181a)

220. RSz: *1719f Fejér ürömnak az gyöngyös virágát kösd öszve és tedd rostélyra, pirítsd jól meg, annak egy részét kösd az hasra, más részét az vakszemekre. (I. 181a) 221. RSz: *1719f Öregnek is jó orvosság. (I. 181a)

222. RSz: *1719g Fejér málvát mind gyökerestől ronts meg, és vajban rántsad meg, melegen kösd az hasra. (I. 181b)

223. RSz: *1719h Narancshéjat törj porrá és szitáld meg, add meg azt tikmonyban enni avagy borban innia. (I. 181b) 224. RSz: *1719h Öregnek is jó. (I. 181b)

225. RSz: *1719i Mézzel kend meg az köldököt, millesóval hintsd be fölül és körüle is, zsályát ronts meg, fölül tedd reá, és azon fölül borítsd be lapuval és varrd be ruhával. (I. 181b) 226. RSz: *1719i Öregembernek is jó orvosság. (I. 181b)

227. RSz: *1719j Málvát, kőrontófüvet, kit Parietariának hínak, borostyánt, székfűnek virágát, búzaliszt korpáját, bakszarvűfűnek magvának az lisztit, vad sáfránnak gyökerét, mindenikből ezekből végy egy pénz nyomatnyit avagy többet, tedd zsákba és főzd meg ezeket vízben, kösd az hasára, avagy sokkal jobb, ha az vízében fürösztöd, jelesben ha az hasa igen tekereg. (I. 181b)

228.-137.

Magyar alfejezet: Hasnak menésiről külön-különbképpen

Magyar témacím: **Hasnak híg menéséről, fosásról**

Latin témacím: *Diarrhoea, Alui profluvium*

Magyar betegségnév: Olvadástól

Szélcím: Tanulság

Mikoron az kisgyermeknek foga kel, akkor hasa szokott menni, az nyálért penig, melyet az ingyéről nyelten elnyel. (I. 186a) 229. Ha azért fölöttébb nem megyen az hasa, nem szükség orvossággal bántani. (I. 186a)

230. RSz: *1755b Ha penig fölöttébb menne kelletinél, így kell megállatni: Vörös rózsát, köményt, aa. 1/2 F, forralj meg ecetben, az mennyi ehhez elég, vedd ki az ecetből, és törd jól öszve, éretlen szedernek facsard ki az levét, és elegyítsd hozzá, kend ruhára és kösd az hasára. (I. 186a)

231. RSz: *1756 Kecskeoltót egy pénz nyomatnyit adj meg egy kalán vízben innia, de aznap szopni ne hagyj az gyermeknek, hanem tikmonnak székit és kenyérmorzsat áztass meg vízben, és add azt enni. (I. 186a)

232. RSz: *1757 Búzalisztet, útifűnek porát egy kis ecetvel és tikmonfejérral habarj öszve, ehhez tégy rózsát, tömjént, mastixot, bolus armenust, sanguis draconist, fehér ürmöt. (I. 186a) 233. RSz: *1757

Ezeket forrald meg annyi esővízben, az mennyi ehhez elég, úgy, hogy felénél több elapadjon az vízből. (I. 186a)

234. RSz: *1757 Ebből párold meg az hasat, azután márts ruhát bele, és kösd be mindenestől az hasat vele. (I. 186a)

235. RSz: *1758 Fejér málvának gyökerét hámozd meg és mozsárban törd erősen meg, rozsliszttel gyúrd öszve gömbölyűvé, mint egy almát, egy bögre forró vízzel öntsd meg, és az bögrét borítsd fölül rea. (I. 186a) 236. RSz:

*1758 Azután törj rákörvényt meg, lapíts meg tészát, és az rákörvényt hintsd rea, melegen kösd az köldökére. (I. 186b) 237. RSz: *1758 Ez orvosság öreg embernek is jó és használ. (I. 186b)

238.

Magyar témacím: **Hasnak vérrel való menéséről**

Magyar betegségnév: Másféle vérfolyások

RSz: *1805 Vizahólyagot főzz meg vörösborbán, kétszer vagy háromszor is felforrasszad, ebből adj innia. (I. 190a)

239. RSz: *1806 Fél nehezék terra sigillatát törj porrá, két kalánnyi útifű vízében add meginnia. (I. 190a)

240. RSz: *1807 Egy lat vizahólyagot forrassz föl annyi vízben, az mennyi ehhez elég, három kövecskét tüzesíts meg, és az vízzel öntsd agyon az kövecskéket egy táiban, azután azzal az vízzel csináltass mondolajtejet, és három tikmonnak fejérét is ütess közibe, kit igen jól öszvehabarj sokáig, add ezt enni. (I. 190a)

241. RSz: *1808 Cserfalevelet egy marokkal, ökörfarklevelet egy marokkal, spicanardlevelet egy marokkal főzz meg vízben, add ezt innia. (I. 190a)

242. RSz: *1809 Citvartot rágass enhéra vele, sokáig tartasd az szájában, azután nyelesd el vele. (I. 190a)

243. RSz: *1810 Rutavizet, fejrüröm-vizet, istenfája-vizet aa. 1 U, ezerjófűnek megtörött porát elegyítsd ezekhez, 1 D, add ezt innia. (I. 190a)

244. RSz: *1810 Egy hétig ha ezt adod innia, meggyógyul, de az ital után mindenkor, mennél tovább lehet, éheztesse magát. (I. 190a)

245. RSz: *1811 Ökör- avagy kosmáját süss annyira, hogy porrá törhessék, tejben tüzes acélt süss bele, avagy tejben forralj ökörfarknak virágát meg, vesd bele az májnak porát, add ezt innia. (I. 190a) 246. RSz: *1811

Igen próbált ez. (I. 190a)

247.-258.

Magyar alfejezet: Hasnak menésiről külön-különbképpen

Magyar témacím: **Erőtlenésgről**

Magyar betegségnév: **Hasnak nyálas menéséről**

Latin betegségnév: *Tenesmon, Tensio*

RSz: *1820 Ökörfarknak vizét adjad innia. (I. 191a)

248. RSz: *1821 Ökörfarkat főzz meg vízben, melegen arra az fűre ültessed. (I. 191a) 249. RSz: *1821 Az alfelet is afféle füvel kenjed meg, mikor magát megvesztegeti. (I. 191a) 250. RSz: *1821 Pároljad is ezzel az füvel az alfele likát oda be. (I. 191a)
251. RSz: *1822 Rutát forrassz föl vízben, törd meg, és flastrom módjára csináld az alfélére. (I. 191a) 252. RSz: *1822 Ha penig szükség kívánja, csinálj efféléből csapot neki. (I. 191a)
253. RSz: *1823 Tömjént, szerecsenköményt, aa. 1 D, opiumot, 1/2 D, sáfránt, 2 D, törd porrá ezeket, csináld össze mézzel, és csinálj csapokat belőle. (I. 191a)
254. RSz: *1824 Terpentínát tégy eleven tűzre, annak füstivel füstölj az alfélét. (I. 191a)
255. RSz: *1825 Fekete gyopárt, köményt vagy fodormentát végy egyaránt és törd porrá, olvassz vaját, elegyítsd közé a porokat, ezzel kenjed belül az alfelet. (I. 191a)

256. RSz: *1826 Fekete gyopárt, vízi mentát, rutát, csombort főzz meg vízben, ennek az páráját bocsásd oda be az alfele likába. (I. 191b)
257. RSz: *1826 Azután az levébe márts spongyát, kívül melegen tedd az alfélére. (I. 191b)
258. RSz: *1827 Ha az fölöttébb való erőlködés mia kiesnék remese, szarvasszarvat égess meg, törd porrá, azzal hintsd meg, és úgy toljad be neki. (I. 191b)

259.- 264.

Magyar alfejezet: **Gilisztákról az belekben**

Magyar témacím: [Apróféle giliszta]

Latin témacím: *Ascarides*

Szélécím: Jelei az gömbölyű gilisztáknak

Az gömbölyű, egy arasznyi giliszták teremnek ezért leginkább az csecsemő gyermekcsékben, avagy az fölserdült inasokban is. (I. 192a) 260. Az gilisztás gyermekese, mikor aluszik, forgatja az nyelvét, mintha szopnék vagy valamit ennék, és némely közülök az fogait is csikorgatja, de azért ez közöslég esik és nem unos-untalan. (I. 192a) 261. Ez féle gilisztáknak felmászások mia oly reszketés és fulladásnak félelme esik, hogy gyakorta az gyermekcsék ezzel meg is holtanak. (I. 193a)

262.

Szélécím: Gömbölyű gilisztákról való orvosságok

RSz: *1838f Lisztlangot végy két nehezéket, és erre forrás- vagy folyóvizet önts két nehezék nyomót, habard össze, hogy olyan legyen, mint az tej, add meginnia tej gyanánt az gyermekcsének, mikor széki leszen, meglátod, mint jönnek ki belőle. (I. 194a)

263. RSz: *1841 Ez megbizonyított és megpróbált dolog, az gyermekcsék gilisztájok kitisztul, ha enhéra gyakorta tengeriszőlőt adsz enni, és hirtelen másféle edelt rea nem adsz enni. (I. 194b)

264.

Szélécím: Apró gilisztákról orvosságok

RSz: *1862 Az apró férgecske szabású giliszták ha lesznek az gyermekcsének alfélében, sós mézzel csinált csapokkal kell leginkább kihozni. (I. 195b)

265.

Kötet címe: **EMBERI TESTNEK BETEGSÉGIRŐL VALÓ ORVOSSÁGOK**

Fejezetcím : [Gyomor, máj, lép, belek]

Magyar alfejezet: **Az alfélről**

Magyar témacím: Ha az /alfél?/főben vagy az süly

RSz: *1910 Disznóháját, de igen régít, szarvasnak háját, ezeket vedd mind egy mértéken, olvaszd meg az háját és az szarvasháját is, porrá törött cinobriomot elegyíts bele, ezzel kenjed. (I. 200a) 266. RSz: *1910 Próbált. (I. 200a)

267. RSz: *1911 Szarvasnak fagyját olvaszd meg lassú tűznél, elegyítsd össze kék gémnek hájával, ezzel kenjed. (I. 200a) 268. RSz: *1911 Próbált orvosság. (I. 200a)

269.- 273

Magyar alfejezet: **Fövényről és kőről az vesékben**

Latin alfejezet : *Arena, Culculus*

Magyar témacím: Kő

Latin témacím: [Calculus]

RSz: *2025 Sárgaviolának olaját egy fontot, édesmondola-olajt hat latot, fehér liliom-olajt hat latot, írósvaját négy latot, törött sáfránt két nehezéket, fehér viaszt fél fontot, kapormagolajt két nehezéket, récehájat két nehezéket. (I. 213a)

270. RSz: *2025 Mindezekből csinálj kenőíret, és legutolszor habarj három tikmonyszékit hozzája. (I. 213a) 271.

RSz: *2025 S ha az veséje fáj az gyermeknek, melegen ezzel kenjed. (I. 213a)

272. RSz: *2026 Laurusolajjal kend meg először az veséjét az gyermeknek, avagy ha alatt az testében vagy, azt kenjed meg, és azután imez flastromot csinálj reá: három tikmonyat főzz meg igen erősen vízben, azoknak csak az székit spicanardolajjal törd öszve, örvénynek levelével, parietariával, saxifragával és petrezelemmel, úgy, hogy flastrom módjára legyen, tedd reá ezt melegen, és azután macskatövisnek vízében adj hörpölgetve innia, mert ez mind az vesékben, az hólyagban megemésztí az követ. (I. 213a)

273. RSz: *2027 Keserűlapunak vizét igen tiszta fejbörrel elegyítsd öszve, add meginnia, elrontja az követ. (I. 213a)

274.- 279

Magyar alfejezet: [Köldök és hashártya]

Magyar témacím: [Bél körül való hártya]

Magyar betegségnév: **Bél körül való hártjának megszakadásáról**

Latin betegségnév: *Peritonium siphæ*

RSz: *2047 Varadicsot fél latot törj porrá, tikmonfejérral habard öszve, kend valami vászonra, kösd erősen az szakadásra oda az ágyékára. (I. 215b)

275. RSz: *2048 Keserű babot égess meg és végy abból két nehezéket, forrald meg sűrű vörösbörben, törd öszve azután tikmon fejezérral, és kend ruhára, kösd erősen reá. (I. 215b)

276. RSz: *2049 Bűröknek levelét fonnyaszd meg vízben, törd meg és kösd reá, tizenketted napra meggyógyítja. (I. 215b)

277. RSz: *2050 Kosnak az bőrét nyúzasd le, kösd melegen az szakadásra. (I. 216a)

278. RSz: *2051 Momordicának leveléből csináltass olajt, azzal kend az ágyékát, nagyot használ. (I. 216a)

279. RSz: *2052 Lónyelvűfüvet törj porrá, ebből adj enhéra egy kicsinyt börben meginnia, öszveforrasztja az szakadást, jóllehet először mintha minden belit kitekerné s tolná, úgy tetszik, de erősen meg kell kötni az szakadást. (I. 216a)

280.

Magyar alfejezet: [Köldök és hashártya]

Magyar témacím: **Az köldökről**

Magyar betegségnév: [**Köldök dagadása**]

Latin betegségnév: *Tumor ventris*

Ha az kis gyermekcsének hasa és akármilyen egyéb tagjai dagadoznak, így orvosoljad. (I. 216b)

281.

Magyar alfejezet: **Az hólyagról és abban levő kőről**

Szélécím: Gyermeknek jelük

Ha az gyermekcsének kő vagy az hólyagjában, nagy fájdalom vagy, és az vizeletét csak csepegeti, vékonyan vizellik, viszket az testecskeje és meredve áll. (I. 219b)

282.-289.

Magyar alfejezet: **A vizeletről**

Magyar témacím: Vizeletnek nehezen menéséről

Latin témacím: *Dissuria, Angustia, Difficultas*

RSz: *2173 Kőrontófüvet, kit parietariának hínak, fonnyaszd meg faolajban, kösd az ágyékcsontjára. (I. 227b) Próbált. (I. 227b)

284. RSz: *2174 Páprád gyökerének vedd vizét, egy kicsinyt adj abból meginnia. (I. 227b) 285. RSz: *2174 Próbált orvosság. (I. 227b)

286. RSz: *2175 Tikháját, lúdháját, madárkölest, kőrontófüvet, saxifragát, baknak vérét, ezekből csinálj

flastromot, kösd az ágyékcsontra. (I. 227b)

287. RSz: *2176 Macskatöviset főzz meg székfűolajban, és melegen kösd az ágyékcsontra, bizony dolog, hogy elindítja. (I. 227b)

288. RSz: *2177 Macskatöviset főzz meg borban, elegyítsd meg nádmézzel, azt add innia. (I. 227b)

289. RSz: *2178 Bagolyborsót főzz meg vízben, az gyermeknek idejéhez képest reggel és estve ebből adj innia. (I. 227b)

290.-305.

Magyar alfejezet: **Az szeméremtestnek tökiről**

Magyar témacím: [Szeméremtest tüzesüléséről]

Latin témacím: *Inflammatio*

RSz: *2314 Pomagranát héját porul, 1 1/2 U, bablisztet, 1/2 U, rózsaoajjt, az mennyi ehhez elég, ecet tajtékát, 1/2 U, sáfrányt, 1/2 D, főzd meg ezeket szépszőlőnek és útifűnek vizében, kösd rea flastrom módjára. (I. 238b)

291. RSz: *2315 Fehér virágú folyófüvet forralj meg vízben, az mint eltűrheti, kösd az dagadásra melegen. (I. 239a)

292. RSz: *2316 Málvának levelét és egy kevés rózsát főzz meg vízben, facsard ki jól és törd meg, azzal az vízzel rózsaoajjt és bablisztet elegyíts össze, hogy mint egy pép, olyan legyen, főzd meg újonnan, hogy megsűrűdjék. (I. 239a) 293. RSz: *2316 Melegen kösd rea. (I. 239a)

294. RSz: *2317 Babot főzz meg az gyermek vizeletiben, csináld flastrom módjára és kösd rea. (I. 239a)

295. RSz: *2318 Bablisztet, káposztamagot, aa. 3 U, székfűvirágot, bakszarvűfüvet, lenmagot, aa. 1 1/2 U, árpalisztet, 2 U, rutaolajjt, 1 U, egy kevés ecetet, ebből csinálj flastromot és kösd rea. (I. 239a)

296. RSz: *2319 Rutát, székfüvet, babot, bakszarvűfüvet főzz meg vízzel elegyített borban, tedd szakcsóba és tedd rea. (I. 239a)

297. RSz: *2320 Székfűolajjt, tejfölt, írósvajjat elegyíts össze, és melegen ezzel kenjed. (I. 239a)

298. RSz: *2321 Székfűnek virágát, korpát, rózsát, violát, köröntőfüvet, parietaria deákul, vadsáfránt, aa. 1 M, lenmagolajban főzd meg és csinálj flastromot, tedd rea. (I. 239a)

299. RSz: *2322 Málvával pároljad az dagadást, meggyógyítja. (I. 239a)

300. RSz: *2323 Malomport, 3 U, fenum grecum lisztjét, 1 U, bablisztet, 6 D, tikmonszekét, No. 3 (I. 239a) 301.

RSz: *2323 ezeket rózsaoalajjal elegyítsd össze, melegen kösd rea. (I. 239a)

302. RSz: *2324 Fejér bagolyborsót égess annyira meleg sütőkemencében, hogy ugyan megfeketedjék, törd meg és csináld rea. (I. 239a)

303. RSz: *2325 Borizűfüvet főzz meg borban, tégy ahhoz tikmonnak székit, az mennyi ahhoz elég, flastrom módjára csináld, és tedd az dagadásra. (I. 239b)

304. RSz: *2326 Köröntőfüvet, kit parietariának hínak, főzd meg borban, legyen az fű három össze marokkal, ezt tedd rea melegen. (I. 239b)

305. RSz: *2327 Fái bodzának az belső zöld héját főzd meg borban, adj abból egy kalánnal meginnia. (I. 239b)

306.

Magyar alfejezet: Az ízokról

Magyar témacím: Köszvénynek különbségiről

Magyar betegségnév: Csípőiről gyermekcsének

Kisgyermeknek gyakorta megsebesedik csípője és tompora, bőre is elhámol az vizeletitől és ganéjától, mivelhogy pólyába vagy betakarva. (I. 299a) 307. RSz: *2912 Azért először azt szépen meg kell tisztítani, ha valami rútság rajta, azután csak rózsavízzel, avagy rózsaoalajjal, avagy tejjel kell kenni és mosni. (I. 300a)

308. RSz: *2913 Lencselisztet, árpalisztet rózsaoalajjal elegyíts össze, és kend be vele. (I. 300a)

309. RSz: *2914 Fülbeneresztőfüvet törj meg, és szűrd ki az levét, szalonnát is olvassz meg, rózsaoajjt is végy, mindezeket elegyítsd össze, és ruha által facsard ki, avagy ha az szalonnát meg nem olvasztod is, de csak megrontod, még jobb, ezeket jó fejrborban főzz meg, elegyíts hozzá egy nehezék törött mastixot, egy nehezék tömjént, valamely helyen az gyermekcsének bőre lehámol, ezzel kenjed, minden kétség nélkül meggyógyul. (I. 300a) 310. RSz: *2914 Próbált dolog. (I. 300a)

311.-315

Magyar alfejezet: [Kézzről, lábról, körömről, inakról...]

Magyar témacím: Betegről az ki nyállal rakva

Csoportcím: Gyermekcsének betegeskedéséről

RSz: *3042 Egy marok árpát héjalj meg, útifűnek facsard ki az levét, és elegyítsd össze őket, fejér ürömmel és málvának is facsard ki az levét, mind összeelegyítsd ezeket, flastrom módjára csináld az melle porcogójára. (I. 308b)

312. RSz: *3043 Rózsaolajt, violaolajt, aa. 1 U, lúdhajat, 6 D, fülbeeresztőfünek kifacsart levét, 2 U, forraszd össze tűznél, hogy az fülbeeresztőfünek leve elapadjon, azután elegyíts hozzá törött sáfránt, 1 S, csinálj ebből kenőíret, ezzel kenjed az meghevült veséit és az hátgerincscsontokat napjában kétszer, háromszor vagy négyszer. (I. 308b) 313. RSz: *3043 Mert ez ugyan erős és forró hideglelésekre is jó orvosság. (I. 308b)

314. RSz: *3044 Birsalmának felső héját, 1 U, violaolajt, 1/2 U, viaszt egy keveset, megsűríttenivalót csak, elegyíts össze, és mikor lefektetik az gyermekcsét, ezzel kenesd az háta gerincit. (I. 308b)

315. RSz: *3045 Spicanardolajjal elegyítsd össze mentának kifacsart levét, ezzel kenjed az gyomrát melegen este és reggel. (I. 308b)

316.

Kötet címe: TESTNEK ÉKESÍTÉSÉRE VALÓ ORVOSSÁGOK

Fejezetcím: [Hajról, szörről]

Magyar alfejezet: [**Korpa, var, kosz**]

Magyar témacím: Tűz hajról [?]

Csoportcím: Kis gyermekcse feje tetején lévő varacskákról

RSz: **81m Tikmonyszék olajt csinálj, mikor csinálod vess egy kis mirhát bele, kékliliomnak, fekete hunyornak tövét porrá törd, vedd bele, azzal kenjed az agya lágyán az varat, sebessét meggyógyítja az kis gyermekcsének. (II. 4b)

317. RSz: **82m Búza olaj is igen jó. (II. 4b)

318.

Kötet címe: TESTNEK ÉKESÍTÉSÉRE VALÓ ORVOSSÁGOK

Fejezetcím: [Hajról, szörről]

Magyar alfejezet: [**Tetűről**]

Magyar témacím: **Főben lévő tetűről és serkéről**

Latin témacím: *Phtiriasis, Pediculatio*

RSz: **95m Az gyermekcse, ha anyjától vagy dajkájától gyermeksegből felnövekedésig fejér ürömös fürdőben fürösztetik, teljes életének végéiglen sem tetű, sem serke, sem bolha, sem csimaz, sem szúnyog nem bántja azt. (II. 4b)

319.

Magyar alfejezet: [**Szembről és orcáról**]

Magyar témacím: ORCA HOGY FÉNYES LEGYEN

RSz: *3229 Kénkövet égess meg égetett borban, azután törd porrá azt, elegyítsd össze szarvascsontnak velejével, kend azzal az orcát, szép tiszta fényes leszen. (II. 12b)

320. RSz: *3230 Babot, az mennyit akarsz, vess erős ecetbe, és addig tartsd abban, hogy az babnak héja elmenjen, tedd az verőfényre azután, és száraszd meg az babokat, törd porrá. (II. 12b)

321. RSz: *3230 Mikor elalutod az gyermeket, az orcáját kend meg, szépen megfényesíti, fejtéri. (II. 12b) 322.

RSz: *3230 De az babnak porát meleg vízbe vessed, és úgy kenjed be. (II. 12b)

323.

Fejezetcím: [Hajról, szörről]

Magyar alfejezet: [Szembről és orcáról]

Magyar témacím: **Orcán lévő fakadékokról**

Latin témacím: *Ulcera*

Magyar betegségnév: [Orca bőrének megrúdulása]170

Latin betegségnév: *Morphea*

Csoportcím: Gyermekcsének

RSz: *3328 Kámfort, 1 D, mirhát, tömjént, aa. 2 D, kénkövet, 3 D, fenyőfa enyvét, 1 U, pünkösöd havában mely vaját csinálnak só nélkül, 2 U, elegyíts össze, és ezzel kenjed, ha az orcája fakadoz. (II. 18a)

324. RSz: *3329 Kénkövet, 2 D, kámfort, 1 D, fűratlan gyöngyöt, 1 D, törd porrá és szitáld meg ezeket, takard vékony ruhába, tölts ecetet reá, avagy ha gyöngye az gyermek, rózsavizet, álljon benne egy egész hónapig. (II. 18b) 325. RSz: *3329 Ezzel az egy hónap alatt minden napon kétszer töröljed és mossad az kisgyermek orcáját. (II. 18b)

326. RSz: *3330 Disznóháját avagy szalonnát újat, 4 U, áztasd meg hideg vízben, kénkövet, kit megtörtél, 1/2 U, terpentint megmosottat, 1 U, kénesőt, 2 D, hat új tikmonnak székit, új tikháját, 1/2 U, útifüvizet, vizitöknek vizét, aa. 1 U, mindezeket mozsárban törd igen erősen öszve, azután álljon két óráig, hogy onnét kiveszed az mozsárból, tedd azután valami edénybe, három hétig éjjelre ezzel kenjed az orcát. (II. 18b)

327. RSz: *3330 Reggel aztán mosd el oly vízzel, az mely korpás víz volt, kihez bablisztet is elegyítettél volt, megszépíti az orcát, az fakadékokat is elveszi. (II. 18b)

328.-233.

Magyar alfejezet: **Ajajnak repedezéséről**

Csoportcím: Gyermekcsének

RSz: *3375 Gyapjat igen szépen tépj meg, mártsd azt mind az kétféle útifünek kifacsart levébe, elegyítsd öszve vajjal avagy tikhájjal, és olvaszd meg, ebbe márts gyöngye tollszálat, azzal kend meg az repedezett ajakát az gyermeknek. (II. 20b)

329. RSz: *3375a Lenmagnak olajának első rútságát, avagy terjéket elegyíts öszve gumi arabicummal és kostövissel, tégy ahhoz egy kevés masztixot és igen-igen kicsiny kámfort, az lefüggő és alányuló csöcsöt megszépíti, és ha ugyan összesömörgözött volna is, megszímítja. (II. 20b) 330. RSz: *3375a Azonképpen az megsömörgözött homlokot is megszímítja. (II. 20b)

331. RSz: *3375b Lúdnak agya velejét elegyítsd öszve szarvasnak az csonja velejével, azzal kend az repedezést. (II. 21a)

332. RSz: *3376 Ezüsttájtéket, mirhát, gyömbért végy mind egy hasonló mértékkel, törd porrá, sárga viasszal, mézzel és faolajjal, az mennyi ehhez elég, elegyítsd öszve, az gyermek nyálával kend meg először az ajakát, és azután ez irrel kenjed, ha megfakadozott ajaka az gyermeknek. (II. 21a)

333. RSz: *3377 Bikának epéjéből két vagy három cseppet végy, kend ezzel az gyermeknek fakadozott ajakát. (II. 21a)

334.

Kötet címe: FORRÓSÁGOKRÓL AVAGY HIDEGLELESRŐL VALÓK

Fejezetcím: FORRÓSÁGOKRÓL VALÓ ORVOSSÁGOK, KIT AZ MAGYAROK HIDEGLELÉSNEK NEVEZNEK

Magyar alfejezet: **Forróbetegség magyarul [hideglelés]**

Latin alfejezet: *Febris*

Magyar témacím: Mindenféle hideglelésről

Latin betegségnevé: *Hectica puerorum*

RSz: *3589b Kosnak fejét és lábait vízben sokáig főzzed, addig, hogy az csontjáról az húsa lefőjön, ennek az levében fűrösszed az gyermekcsét. (III. 20b)

335.

Kötet címe: DAGADÁSOKRÓL ÉS ANNAK SEBEIRŐL VALÓK

Fejezetcím: DAGADÁSOKRÓL, KIK TERMÉSZET ELLEN LESZNEK

Magyar alfejezet: **Pokolvarról**

Latin alfejezet: *Carbunculus anthrax, Ignis persicus*

Magyar témacím: **Gelyvának dagadásáról**

Latin témacím: *Struma*

Szélécím: Orvosságok

RSz: *3760

Gyermekcse húgyával elegyíts öszve árpalisztet és szurkot, kösd azzal. (IV. 9a)

336.- 339.

Kötet címe: FEGYVER AVAGY EGYÉB MIA LETT SEBEKRŐL ÉS CSONTBELI NYAVALYÁKRÓL

Fejezetcím: FEGYVER AVAGY EGYÉB MIA LETT SEBEKRŐL220

Magyar alfejezet: **Csontbéli nyavalyákról** következik

Ez megleszen az gyermekcséken, mivelhogy gyenge csontjuk vagy, de kiváltképpen esik ez meg az agykoponyán, mert akkor az csonton levő hús megtöretvén, az csont alatta alányomatik, kit megismerhetni tapogatással. (V. 16a)

337.

Magyar témacím: **Csontnak az ízből kieséséről**

Latin témacím: *Exarthrima, Exarticulatio*

Magyar betegségnév: [Nyakcsont helyéből kiesése]

Latin betegségnév: *Spondilia*

De az gyermekcsékben akármelyik hátgerinccsont ha kiesik helyéből, gyógyulhatatlan, és görbivé csinálja őket, mert öbennük nagy nedvesség vagy, s ha helyére viszed is, ismét hamar kiesik helyéből, effélével azért így cselekedjél. (V. 23a)

338. Végy egy darab deszkát, és tedd az görbeségre, egyik végét az tábla deszkának tedd az falhoz, másik vége legyen az görbeségen, nyomd addig erősen, hogy az hátgerinccsont helyére menjen, tégy aztán deszkákat az hátnak hosszúsága szerént oda, mely deszkák négy ujj nyomatnyi szélesek legyenek, ez két deszkát pedig össze spontoljad, hogy egybe álljon. (V. 23a)

339. RSz: *4276 Tehénganét, korpát, mézet főzz meg borban, tedd rea flastrom módjára240, és tégy szöszöt fölül rea, mint egy párnát, azon fölül tégy ónból csinált pléhet, azon fölül az deszkákat, kösd be aztán ruhával jól erősen, de szélesen és széles ruhával kössed. (V. 23a)

Hivatkozások

BŐSZE P., SZABÓ T. A. (szerk.), 2013, *A félezer éves magyar orvosi nyelv. „Lencsés György Emlékelőadások”* /a Magyar Tudományos Akadémián/. Magyar Orvosi Nyelv, 13., 2: 1-140.

FARCZÁDY E., SZABÓ T.A. [sen.], 1961, *Újabb adalékok a XVI. századi orvosi könyv kérdéseire.* Magyar Nyelv 57, 2: 173-183, és Sz.T.A. sen. későbbi közlései.

JAKAB L., BÖLCSKEI A., 1988, *A XVI. századi orvosi könyv szóalak-mutatója.* Számítógépes nyelvtörténeti adattár 4. KLTE Magyar Nyelvt. Tansz. és Szám. Közp., Debrecen; <http://mek.oszk.hu/01100/01159/01159.pdf> . Varjas Béla hiányos és cím nélküli kiadásának első számítógépes feldolgozása.

LENCSES Gy., 1577k., *Egész orvosságról való könyv, azaz Ars medica.* Nyomdai kézirat, Teleki Téka, Marosvásárhely.

LÖWY D. (szerk.), 2015, *Album Amicorum Dr. Löwy Károly (Dániel Károly 90. Ábel Kiadó, Kolozsvár, 2015. nov. 24., pg. 1-112.*

MELIUS J.P., 1578, *Herbárium Az fáknak, füveknek nevekről, természetekről és hasznairól.* Özv. Heltai Gáspárné, Colosvar. Bevezető tanulmánnyal, jegyzetekkel és mutatókkal kiadta Szabó T. A., 1978 (Bukarest), 1979 (Budapest). Faximile kiadás és tanulmány, u.ő., 2002, Balassi Kiadó, Budapest.

OFFNER R., 2014, *A XVI. Századi erdélyi száz orvosok nyelve és Paulus Kyr egészségtankönyve (Brassó 1551).* Magyar Orvosi Nyelv, 14., 2 : 99-106.

OFFNER R., 2015, *Erdélyi száz orvos és sebészprofesszorok Bécsben.* Bécsi Posta. A Bornemisza Péter Társaság kulturális értesítője. Új sorozat, 10., 6./78/ : 1-3.

PÉTER M., PÉTER H.M., 2013, *Marosvásárhelyi szerzők azon munkáinak jegyzéke, amelyekkel hozzájárultak Lencsés György Ars Medica című kötetének ismertetéséhez.* Magyar Orvosi Nyelv, 13., 2: 92-94.

Spielmann J., Trócsányi Zs., Szini L.K., 1976, *The First Scholarly Medical Book in Hungarian.* Almárium, Budapest, pg. 147-178.

SZABÓ T.A., 2001, *Magyar botanika a 16. és 17. században. Az orvosbotanika és a magyar tudományos nyelv kialakulása.* Millennium az Akadémián. Akadémiai Műhely – Közgyűlési előadások 2000. május. MTA, Budapest, III: 1205-1225.

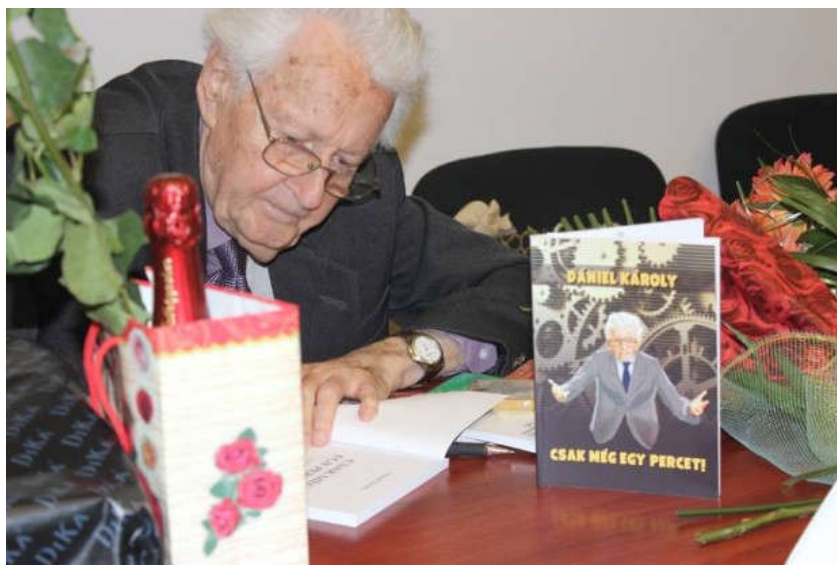
SZABÓ T.A., 2005, *A 16. századi Magyar növénynevek és növényismeret Váradi Lencsés György (1530-1593) "Egész orvosságról való könyv azaz Ars medica" című munkája /és egyéb források/ tükrében.* In. Révai v. (Szerk.), *Nyelvészeti Tanulmányok, Simonyi-émlékkülés 2003., Iskolakultúra Könyvek 27.* (szerk. Gécz J.), Iskolakultúra, Pécs, pg. 144-202.

SZABÓ T.A., 2013, *Váradi Lencsés György (1530-1593) és a magyar orvosi-élettudományi szaknyelv ...* Magyar Orvosi Nyelv, 13., 2: 82-91.

SZABÓ T. A. & Bíró Zs. (Gamma-Soft Bt.: kezelőprogram), 2000, *Ars Medica Electronica: Váradi Lencsés György (1530-1593)*. CD-ROM. BioTár Electronic, Gramma 3.1. & 3.2. BioTár Electronic – Gramma-1539. MTA – EME – BDF – VE, Budapest, Kolozsvár, Szombathely, Veszprém.

SZABÓ T.A., Tóth K., 2015, Gyermekcsékek való orvosságok anno 1500. Váradi Lencsés György (1530-1593), Egész orvosságról való könyv azaz Ars medica rekonstrukciója nyomán készült adatbázis alapján (Mutatványok). In: Löwy D. (szerk.), 2015, *Album Amicorum Dr. Löwy Károly (Dániel Károly 90. Ábel Kiadó, Kolozsvár, 2015. nov. 24., pg 84-112.*

VARJAS B., 1943, *XVI. századi magyar orvosi könyv*. Erdélyi Tudományos Intézet. Kolozsvár.

Löwy /Dániel/ Károly – Kolozsvár legendás gyermekorvosa – dedikál a 90. születésnapjára rendezett ünnepségen

Forrás: <http://baabel.suprapus.ro/2015/11/un-regal-lowylowy/>